

MİKRO İKTİSAT ÇALIŞMALARI

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Pelin AKYOL

MİKRO İKTİSAT ÇALIŞMALARI

Editör

Dr.Öğr.Üyesi Pelin AKYOL

yaz
yayınları

2024

MİKRO İKTİSAT ÇALIŞMALARI

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Pelin AKYOL

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-12-9

Temmuz 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Türkiye’de Kadın İşgücü.....	1
<i>Pelin AKYOL</i>	
Türk Tarımı Dışa Bağımlılık Yolunda mı?	
2000 Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları	17
<i>Kurtuluş MERDAN</i>	
Risk Perceptions, Covid-19 and Smoking.....	41
<i>Yenal Can YİĞİT, Asena CANER, Belgi TURAN</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

TÜRKİYE’DE KADIN İŞGÜCÜ

Pelin AKYOL¹

1. GİRİŞ

Kadınların işgücüne katılımı hem ekonomik büyüme ve kalkınma hem de kadınların kendi yaşamları üzerinde önemli etkilere sahiptir. İş gücüne katılım, kadınların hane içindeki pazarlık ve karar alma gücünü artırırken (Anderson ve Eswaran, 2009; Majlesi, 2016), aynı zamanda büyüme ve kalkınma için de önemli bir itici güç oluşturmaktadır (Verick, 2018; Klasen, 2019). Daha fazla kadının işgücüne katılımı, toplam emek arzını artırır ve bu da üretim ve verimliliğin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Aynı zamanda, işgücüne katılım kadınların ekonomik bağımsızlık kazanması ve böylece aile içinde ve toplumda daha fazla söz sahibi olmalarını sağlar. Bu durum, karar alma süreçlerine katılımlarını ve genel refah seviyelerini artırır.

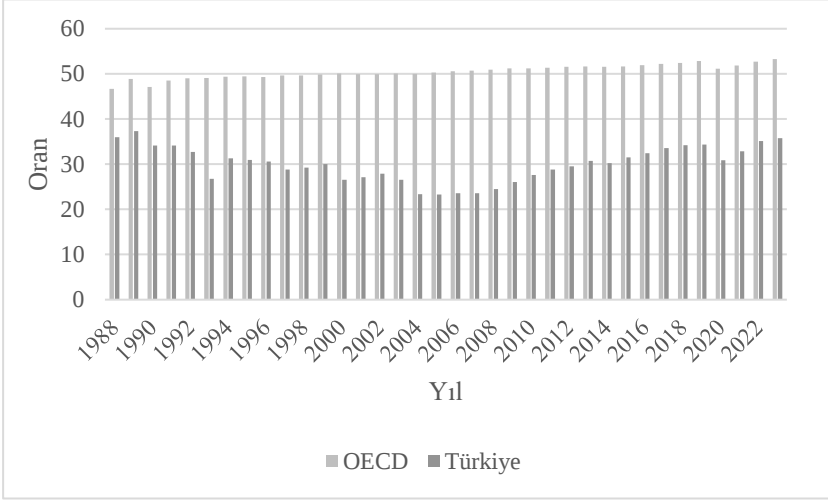
Öte yandan, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır. 2022 Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre, erkeklerin işgücüne katılım oranı %71,4 iken, kadınların katılım oranı %35,1 olarak gerçekleşmiştir.² Aynı dönemde OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı ortalaması %53 seviyesindedir (bkz. Şekil 1).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, pelina@bilkent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1017-8844.

² Şu adresten alındı: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Women-in-Statistics-2023-53675>

Şekil 1’de görüldüğü üzere, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları, yaşanan yapısal ve sosyal değişimlere rağmen kayda değer bir artış göstermemiştir. Aksine, 1980’lerde %36 civarında olan bu oran, 1990’ların başında %23’lere kadar gerilemiş³ ve 2023 yılında tekrar %35 seviyesine yükselmiştir.

Şekil 1. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Kadınların İşgücüne Katılım Oranları

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri

Bu bölümde, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler incelenecektir. Bu faktörler arasında eğitim, medeni durum, çocuk sahibi olma, çocuk bakımına erişim, muhafazakâr değerler, sosyal normlar, kültürel yapı, piyasa koşulları ve teşvik politikaları yer almaktadır.

³ Bu gerilemenin temel nedeni, Türkiye’nin tarımsal üretime dayanan bir ekonomiden endüstriyel üretim odaklı bir ekonomiye geçişi ve toplam istihdamda tarımın payının azalmasıdır (Tunalı ve diğerleri, 2021).

2. EĞİTİM

OECD (2009) bulgularına göre, yüksek eğitim seviyesi hem erkekler hem de kadınlar için daha yüksek istihdam oranlarıyla ilişkilidir. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitimin kadınların iş gücüne katılımına etkisi farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Heath ve Jayachandran (2016), Zimbabwe ve Uganda gibi bazı ülkelerde eğitiminin kadınların işgücüne katılımını artırdığını, ancak Pakistan ve Malavi gibi bazı ülkelerde eğitim ile kadınların işgücüne katılımı arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir.

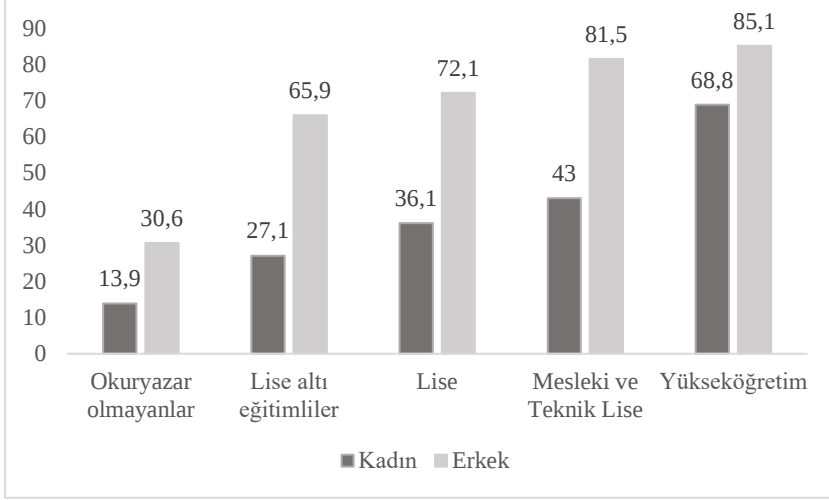
Türkiye özelinde ise eğitim, kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (İnce, 2010; Karaoğlu ve Ökten, 2015). Eğitim, kadınların beşeri sermayesini geliştirerek, daha nitelikli ve yüksek gelirli işlere erişimlerini kolaylaştırır (Torun, 2018). Bunun yanı sıra, eğitim düzeyi arttıkça kadınların doğurganlık oranları düşer ve evlenme yaşı yükselir, bu da dolaylı olarak işgücüne katılımı artırabilir (Dildar, 2015).⁴ 2022 Hanehalkı İşgücü Araştırması verilerine göre, lise altı eğitim seviyesine sahip kadınların işgücüne katılım oranı %27,1 iken, yükseköğretimden mezunu kadınlarda bu oran %68,8'e yükselmektedir (bkz. Şekil 2).

1997 yılında zorunlu eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması ve sonrasında eğitim sisteminde yapılan reformlarla Türkiye’de kadınların eğitim seviyesi önemli ölçüde yükselmiştir (Akyol ve Mocan, 2023). Örneğin, yetişkin kadınların okuryazarlık oranı, 1975’te %45,1 iken 2012 yılında %91,6’ya ulaşmıştır (Dildar, 2015). Ancak, kadınların eğitim seviyesindeki bu hızlı artışa rağmen işgücüne katılım oranlarında benzer oranda artışın gözlenmemesi, Türkiye’de eğitim ile kadınların işgücüne katılımı

⁴ Gündüz-Hoşgör ve Smits (2008), 20 yaşından sonra evlenen ve çocuk sahibi olan kadınların işgücüne katılım oranlarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

arasındaki ilişkiyi zayıflatan başka faktörlerin de olduğunu göstermektedir. Bir sonraki bölümde, bu faktörlerden kültür, muhafazakarlık ve sosyal normlar incelenecektir.

Şekil 2. Eğitim Seviyelerine ve Cinsiyete göre İşgücüne Katılım Oranları

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2022

3. KÜLTÜR, MUHAFAZAKARLIK VE SOSYAL NORMLAR

Türkiye’de kadınlara yönelik eğitim ve mesleki fırsatlarda kaydedilen önemli ilerlemelere ve değişen işgücü piyasasına rağmen, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel görüşler, kadınların işgücü piyasasına tam ve eşit katılımının önünde önemli bir engel oluşturmaya devam etmektedir.

2018 Dünya Değer Araştırması'na göre, Türkiye’de kadınların yüzde 50’si ve erkeklerin yüzde 53’ü “Anne ücretli çalıştığında çocukları mağdur oluyor” ifadesine katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde, KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından 2015 yılında yetişkinlerden oluşan temsili bir örneklemde gerçekleştirilen bir

ankette, kadınların %63'ü ve erkeklerin %71'i “Kadının asıl işi çocuk büyütmek ve ev işlerini yapmaktır” ifadesine katıldıklarını veya kesinlikle katıldıklarını ifade etmiştir. Bu veriler, Türkiye’de artan eğitim seviyesine ve gelişen ekonomik koşullara rağmen, kadınların işgücüne katılımına karşı sosyal normların hala güçlü bir şekilde var olduğunu desteklemektedir.

Çok sayıda çalışma, kültürel yapının, muhafazakâr değerlerin ve sosyal normların Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir.

Akyol ve Ökten (2024), dini kimliğin kadınların işgücüne katılımını nasıl etkilediğini ve Alevi ile Sünni kadınlar arasındaki farklılıkları incelemiştir. Çalışma, Alevi kadınların Sünni kadınlara göre işgücüne katılım oranının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu farkın nedenlerini araştıran çalışma, her iki grubun da aynı eğitim sistemi ve işgücü piyasası koşullarına maruz kalmasına rağmen, hem Alevi erkeklerin hem de kadınların kendilerini daha modern ve cinsiyet rollerinde daha eşitlikçi olarak tanımladıklarını ortaya koymuştur. Alevilerin dini uygulamalara daha esnek yaklaşma eğilimleri, daha ilerici sosyal normlarla ilişkilidir ve bu da kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, bu çalışma, iki dini grup arasındaki işgücüne katılım oranları arasındaki farkın eğitim seviyesi yükseldikçe azaldığını göstermiştir. Dolayısıyla, özellikle eğitim seviyesi düşük olan kadınlar için dindarlık, modernlik ve kültürel normlar, işgücüne katılımı düşüren önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasoy (2017), Türkiye’deki düşük kadın işgücüne katılım oranlarının belirleyicilerini, özellikle gelenekselcilik ve muhafazakarlığın rolüne odaklanarak incelemiştir. Çalışma, geleneksel tutumların kentsel alanlarda kadınların işgücüne katılım oranını önemli ölçüde azalttığını, ancak kırsal alanlarda bu etkinin olmadığını bulmuştur. Göksel (2013) ise

muhafazakarlığın Türkiye'deki kadın işgücüne katılımı üzerindeki etkisini 2006 Hanehalkı Yapısı Anketi'ni kullanarak araştırmıştır. Bulgular, kadınların istihdama yönelik tutumlarının şekillenmesinde sosyal normların dinden daha önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, kentleşmenin kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli bir faktör olduğunu ve kentsel alanlara göç etmenin muhafazakâr tutumları artırarak kadınların işgücüne katılımını daha da azalttığını ortaya koymuştur.

Türkiye'de ataerkil normlar, din ve kadın işgücüne katılım arasındaki ilişkiyi inceleyen Dildar (2015), özellikle kentsel alanlarda ataerkil değerlerin ve dindarlığın kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Özetle, geleneksel ve muhafazakâr tutumlar, özellikle kentsel alanlarda kadınların işgücüne katılımını azaltırken, eğitim seviyesi yükseldikçe bu etkinin azaldığı görülmektedir. Kentleşme de kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını artırmak için toplumsal cinsiyet normlarında ve politikalarında köklü değişimlerin gerekli olduğunu göstermektedir.

4. MEDENİ DURUM, ÇOCUK SAHİBİ OLMAK VE ÇOCUK BAKIMI

Türkiye'de kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyebilecek faktörler arasında medeni durum, çocuk sahibi olma ve çocuk bakımı sorumlulukları da yer almaktadır.

Evlilik, özellikle Türkiye gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ve beklentilerinin yaygın olduğu bir toplumda, kadınlara ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumluluklar yükleyerek

onların işgücü piyasasına tam katılımını engelleyebilmekte ve potansiyel fırsatlarını sınırlayabilmektedir.⁵

Dayıoğlu ve Kırdar (2010), 2006 Hanehalkı İşgücü Araştırması verilerine dayanarak yaptıkları çalışmada, evli kadınların işgücüne katılım oranının %23,1 olduğunu ortaya koyarken, bekar ve boşanmış kadınlarda ise bu oranın sırasıyla %34,3 ve %42,1 olduğunu tespit etmiştir. Öte yandan, erkeklerde ise bu oranlar evlilerde %86,4, boşanmışlarda %81,1 ve bekarlarda %71,8 şeklindedir. Bekar erkeklerin genellikle daha genç yaşta olmaları buradaki farkı açıklamaktadır. Ancak, evli kadınların işgücüne katılım oranının bekar kadınlara göre daha düşük olması, yaş faktörünün yanı sıra, ters yönde çalışan ve kadınların işgücü piyasasına katılımını azaltan bir “evlilik etkisi” varlığını göstermektedir (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010).

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir diğer önemli faktör ise çocuk sahibi olma ve çocuk bakımıdır. 2021 Aile Yapısı Anketi verilerine göre, 15-50 yaş arası çalışmayan kadınların %75’i, ev işleri ve çocuk bakımı nedeniyle çalışmadıklarını belirtmektedir.

Dayıoğlu ve Kırdar (2010), Türkiye’de çocuk sahibi olmak ile kadınların işgücüne katılımı arasında, özellikle kentsel alanlarda belirgin olan, ters yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Bu durumun önemli nedenlerinden biri, erken çocukluk dönemi bakım hizmetleri sunan ekonomik ve kaliteli kurumların yetersizliğidir. Dünya Bankası’nın 2015 tarihli raporuna göre, Türkiye’de merkezi çocuk bakımı ve okul öncesi hizmetlerin erişilebilirliğindeki artışa rağmen, bu hizmetlerin hem arzı hem de kullanımı hala düşük seviyededir. Aynı rapor, mevcut çocuk

⁵ Psacharopoulos ve Tzannatos (1993) Latin Amerika ülkelerinde evlilik ile işgücüne katılım arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

bakım hizmetlerine olan talebin düşük olmasının temel nedeninin, çocuk bakımına duyulan ihtiyacın azlığından değil, mevcut hizmetlerin maliyetli ve fiyat-kalite dengesinin yetersizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Kısacası, Türkiye’de erken çocukluk dönemi bakımı sunan ve ekonomik açıdan erişilebilir kurumların yetersizliği önemli bir sorun teşkil etmektedir (World Bank, 2015).

Çocuk bakımının ağırlıklı olarak kadının sorumluluğunda olduğu Türkiye gibi bir toplumda, ekonomik olarak erişilebilir çocuk bakım hizmetlerinin yetersizliği, çocuklu kadınların çalışmasını ancak aile veya akrabalar tarafından sağlanan çocuk bakımına erişimle mümkün kılmaktadır.

Kara (2020), Türkiye’de evli kadınların işgücüne katılımında anne-baba veya kayınvalidelerle aynı hanede yaşamamanın etkilerini inceleyerek büyükannelerle ev işlerini paylaşmanın kadınların işgücüne katılma olasılığını artırıp artırmadığını araştırmıştır. Bulgular, geniş aile yapısının annelerin işgücüne katılımına olumlu katkı sağladığını göstermektedir.

Akyol ve Yılmaz (2024), babaanne ve/veya anneannenin yakında ikamet etmesi ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, 10 yaşından küçük en az bir çocuğu olan annelerin, büyükanneleriyle aynı ilçede veya daha yakın mesafede yaşamalarının işgücüne katılımlarını çok büyük oranda artırdığını göstermiştir. Bu etkinin, özellikle kentsel bölgelerde yetişen ve üniversite eğitimi olmayan kadınların işgücüne katılımını artırdığını bulmuşlardır. Ayrıca, Akyol ve Yılmaz (2024), bu etkinin büyükannelerin çocuk bakımına destek olmaları aracılığı ile kadının iş gücüne katılımını artırdığını göstermiştir. Öte yandan, kırsal bölgelerde yetişen kadınlar için bir böyle bir etki gözlemlenmemiştir. Bunun sebebi olarak, kırsal kesimde yaşamış büyükannelerin geleneksel

cinsiyet rollerine daha bağlı olmaları ve kadınların çalışmasına karşı tutumlarının, çocuk bakımı üzerinden sağlanabilecek olumlu etkiyi ortadan kaldırması gösterilmiştir.

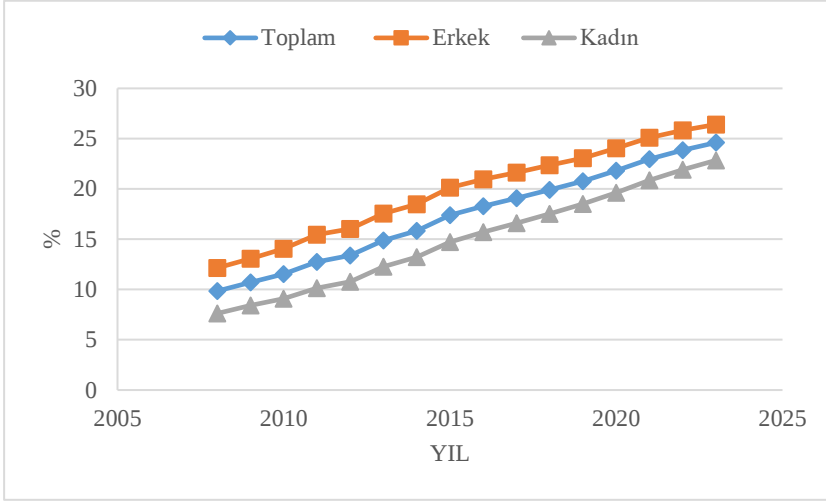
Gökmen (2022), 2014-2015 zaman kullanım anketi verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, çocuk bakımı ile kadın istihdamı arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir. Resmi veya resmi olmayan çocuk bakımı hizmetlerine erişimi olan kadınların, istihdam edilme ve aynı zamanda daha iyi işlere sahip olma olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çocuk bakımı desteği alan kadınların, bu destekten yoksun olan kadınlara kıyasla yüksek vasıflı pozisyonlarda, tam zamanlı ve düzenli ücretle çalışma olasılıkları daha yüksektir.⁶

Benzer şekilde, İlkaracan (2012), Türkiye’de evlilik ve anneliğin kadınların işgücüne katılım olasılığını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu etkinin, özellikle üniversite eğitimi olmayan kadınlar üzerinde daha belirgin olduğu görülmektedir.

Bu bulgular ışığında, evlilik, çocuk sahibi olma ve bakım sorumlulukları özellikle üniversite altı eğitim seviyesine sahip olan kadınların işgücüne katılımını, üniversite mezunu kadınlara göre daha çok etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de kadınların eğitim seviyesinin ve üniversite mezunu olma olasılığının artması (bk. Şekil 3) kadının iş gücüne katılımının artacağına dair bulgular sunmaktadır.

⁶ Sınırlı sayıda çalışma yaşlı bakımı ile kadınların işgücüne katılımı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir (Kılıç ve Öztürk, 2014). Ancak, Akyol ve Yılmaz (2024) yaşlı bakımı ile kadınların işgücüne katılımı arasında nedensellik ilişkisi olmadığına dair kanıtlar sunmuştur.

Şekil 3. 25 Yaş ve Üstü Nüfusta En Az Üniversite Mezunu Olanların Oranı

5. İŞGÜCÜ PİYASASI KOŞULLARI VE TEŞVİKLER

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını şekillendiren faktörler arasında işgücü piyasası koşulları ve hükümet teşvikleri önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik dalgalanmalar ve istihdam politikaları, kadınların işgücüne katılımını doğrudan etkileyen kritik unsurlardır.

Karaoğlu ve Ökten (2015), evli kadınların eşlerinin iş kaybı ve kötüleşen işsizlik koşullarına nasıl tepki verdiğini incelemiştir. Bulgular, eşlerinin işsiz kalması durumunda kadınların işgücüne katılma olasılıklarını arttığını göstermektedir. Bu durum, ekonomik zorlukların kadınların işgücüne katılımını teşvik edici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak, genel işsizlik oranları kötüleştiğinde, bu artışın sınırlı kaldığı ve kadınların işgücüne katılımında küçük bir caydırıcı etki görüldüğü tespit edilmiştir. Bu da ekonomik

belirsizliklerin kadınların istihdam kararları üzerindeki karmaşık etkisini göstermektedir.

Dildar (2019) ise 2008'deki istihdam paketinin Türkiye'deki kadın istihdamına etkisini incelemiştir. Bulgular, istihdam teşviklerinin, özellikle daha önce bölgesel teşvik programlarından yararlanmayan illerde kadın istihdamını artırdığını göstermektedir. Bu artış, özellikle yaşlı kadınlar arasında daha belirgin olmuştur. Ancak, 2008 öncesinde bölgesel teşviklere sahip illerde, teşvik paketinin etkisi daha az olmuştur. Bu sonuçlar, devlet politikalarının ve teşviklerin kadın istihdamını artırmada kritik bir rol oynadığını, ancak bu etkinin bölgesel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu iki çalışma, ekonomik koşullar ve devlet politikalarının Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını nasıl etkilediğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Eşlerin iş kaybı durumunda kadınların işgücüne katılımının artması, ekonomik zorlukların kadınların istihdam kararlarını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda, istihdam teşviklerinin bölgesel farklılıklar göstermesi, teşviklerin tasarımında ve uygulanmasında yerel dinamiklerin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, İlkaracan (2012) Türkiye'de yaygın olan kayıt dışı istihdamın da kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyen bir faktör olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de kadın işgücü katılımını artırmak için iş gücü piyasası koşullarını ve teşvikleri göz önünde bulunduran politika yaklaşımlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ekonomik koşulların ve istihdam teşviklerinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkilerini anlamak, bu alanda daha etkili ve kapsayıcı politikaların oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

6. POLİTİKA ÖNERİLERİ VE SONUÇ

Türkiye’de kadının işgücüne katılım oranı, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır. Bu durum hem ekonomik kalkınma hem de kadınların yaşam kalitesi açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki düşük kadın işgücü katılım oranını etkileyen faktörler ve bu oranı artırmak için yapılabilecek politika önerileri incelenmiştir.

Öncelikle, eğitim seviyesinin kadınların işgücüne katılımında önemli bir belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Yüksek eğitim seviyesine sahip kadınların işgücüne katılım oranları, düşük eğitim seviyesine sahip kadınlara göre daha yüksektir. Eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte muhafazakarlığın ve geleneksel sosyal normların kadının işgücüne katılımına etkisinin azaldığı da görülmektedir. Bu bulgular, kadınların eğitim seviyesinin yükselmesinin işgücüne katılımı teşvik edebileceğini göstermektedir.

İkinci olarak, çocuk bakımı imkanlarının kadınların istihdamında belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Resmi veya gayri resmi çocuk bakımı hizmetlerine erişimi olan kadınların istihdam edilme olasılığı daha yüksektir. Bu bulgu, çocuk bakımı desteğinin yaygınlaştırılmasının kadınların işgücüne katılımını artırabileceğini göstermektedir.

Evlilik ve annelik kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir başka faktördür. Özellikle üniversite eğitimi olmayan kadınlar, evlilik ve annelik nedeniyle işgücünden çekilme eğilimindedirler. Bu bulgular, kadınların işgücüne katılımını artırmak için aile dostu politikaların ve esnek çalışma imkanlarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, muhafazakâr değerler ve geleneksel sosyal normlar kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyen faktörler arasındadır. Bu normların değişmesi ve kadınların

işgücüne katılımını destekleyen toplumsal bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi, kadınların istihdamını teşvik edebilir.

Son olarak, işgücü piyasası koşulları ve hükümet teşvikleri de kadınların işgücüne katılımını şekillendiren önemli unsurlardır.

Özetle, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarını artırmak hem ekonomik kalkınma hem de kadınların yaşam kalitesi için önemli bir adımdır. Kapsamlı ve çok yönlü politika yaklaşımlarıyla bu oranı artırmak mümkündür. Eğitim seviyesinin yükseltilmesi, çocuk bakımı imkanlarının genişletilmesi, aile dostu politikaların geliştirilmesi, toplumsal normların değiştirilmesi ve ekonomik teşviklerin artırılması bu politikalardan bazılarıdır. Bu yaklaşımlar, kadınların işgücüne katılımını artırarak, hem ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyecek hem de kadınların yaşam kalitesini yükseltecektir.

KAYNAKÇA

- Akyol, P., & Mocan, N. (2023). Education and Consanguineous Marriage. *Journal of Human Capital*, 17(1), 114-171.
- Akyol, P., & Ökten, Ç. (2024). The Role of Religion in Female Labor Supply: Evidence from two Muslim Denominations. *Journal of Demographic Economics*, 90(1), 116-153.
- Akyol, P., & Yılmaz, Z. (2021). Effects of Grandmothers' Proximity on Mothers' Labour Force Participation. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*.
- Atasoy, B. S. (2017). Female Labour Force Participation in Turkey: The Role of Traditionalism. *The European Journal of Development Research*, 29(4), 675-706.
- Dayıoğlu, M., & Kırdar, M. G. (2010). Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey.
- Dildar, Y. (2015). Patriarchal Norms, Religion, and Female Labor Supply: Evidence from Turkey. *World Development*, 76, 40-61.
- Dildar, Y. (2020). Targeting Women's Employment: Do Employment Subsidies Work? Evidence from Turkey. *Review of Radical Political Economics*, 52(1), 5-25.
- Gökmen, Ç. E. (2022). A New Perspective on Women's Care Burden and Employment in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 66, 11-34.
- Göksel, I. (2013, November). Female Labor Force Participation in Turkey: The Role of Conservatism. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 41, pp. 45-54). Pergamon.

- Gündüz-Hoşgör, A., ve Smits, J. (2008, March). Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey. In Women's Studies International Forum (Vol. 31, No. 2, pp. 104-117). Pergamon.
- Heath, R., & Jayachandran, S. (2016). The Causes and Consequences of increased Female Education and Labor Force Participation in Developing Countries (No. w22766). National Bureau of Economic Research.
- Ince, M. (2010). How the Education Affects Female Labor Force? Empirical Evidence from Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 634-639.
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so Few Women in the Labor Market in Turkey?. *Feminist Economics*, 18(1), 1-37.
- Kara, E. (2020). Türkiye’de Aile Yapısının Annelerin İşgücüne Katılımı Üzerindeki Etkisi: Mikro Ekonometrik Bir Analiz. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 89-106.
- Karaoglan, D., & Okten, C. (2015). Labor Force Participation of Married Women in Turkey: A Study of the Added-worker Effect and the Discouraged-worker Effect. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(1), 274-290.
- Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- OECD (2009), “How does Participation in Education affect Participation in the Labour Market”, in *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.
- Psacharopoulos, G., & Tzannatos, Z. (1993). Economic and Demographic Effects on Working Women in Latin America. *Journal of Population Economics*, 6(4), 293-315.

- Torun, H. (2018). Compulsory Schooling and Early Labor Market Outcomes in a Middle-income Country. *Journal of Labor Research*, 39, 277-305.
- Tunalı, İ., Kırdar, M. G., & Dayıoğlu, M. (2021). Down and Up the “U”—A Synthetic Cohort (panel) Analysis of Female Labor Force Participation in Turkey, 1988–2013. *World Development*, 146, 105609.
- World Bank (2015). Supply and Demand for Child Care Services in Turkey. Report No. 98884-TR.

TÜRK TARIMI DIŞA BAĞIMLILIK YOLUNDA MI? 2000 SONRASI UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI

Kurtuluş MERDAN¹

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, gelecek kuşakların daha sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için yaşamsal önem arz eden, stratejik bir sektör olarak görülmektedir. Tarım faaliyeti ekonomik kalkınmanın itici bir gücü, insanlığın devamı için besin ihtiyacının vazgeçilmez bir unsurudur. Tarım sektörü; temel ihtiyaç maddelerini üreten, bu maddeleri işleyerek besin maddelerine dönüştüren bir sektördür. Bireylerin sağlığı, yeterli ve dengeli beslenme ile mümkündür. Bu noktada insanlar istedikleri miktar ve türde besin maddelerini bulması ve satın alabilmesi için bir gelire ihtiyaç duymaktadırlar (Bakırcı, 2020: 92).

Tarım sektörü; geçmişten günümüze kadar ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli rol üstlenmiş, gelecekte de bu rolünü devam ettireceği beklenmektedir. Tarım faaliyeti nüfusu sürekli artan ülkeler için stratejik bir öneme sahiptir. Bu tarz ülkelerin dışa bağımlı olmadan kendisine yetecek tarım politikasını oluşturması gerekmektedir. Türkiye ise kendi kendini besleyen bir tarım ülkesi olarak bilinmektedir. Fakat son yıllarda tarım sektöründeki gelişmeler ve kalkınma anlayışındaki değişim, Türkiye'nin geçmişte sahip olduğu bu özelliğini koruyamadığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda tarım sektörünün dönüşüm

¹ Dr. Öğr. Üyesi, kurtulus_m@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-4513-0920.

süreci yaşadığı günümüzde nasıl şekil alacağı ve ne şekil konumlanacağı önem arz etmektedir (Doğan vd., 2015: 30).

Türkiye’de 2000’li yıllara kadar uygulanan tarımsal politikalar, destekleme alımları, tarımsal sübvansiyonlar, girdi ve ürün desteklemeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Desteklenen ürün sayısı 1970’lerde 20 civarında iken, bu sayı 1980’li yıllarda uygulanan serbest piyasa politikalarının etkisiyle 10’a kadar düşmüş fakat 1990’lı yıllarda tekrar 20’nin üzerine çıkmıştır. Ürün desteklemeleri hayvancılık sektöründe kesintili olarak uygulanmış, süt ve et teşvik primi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Girdi desteği kapsamında tarımsal ilaç, yem, tohumluk, sulama, suni tohumlamaya önem verilmiştir. Kredi sübvansiyonu ise piyasa şartlarına uygunluk göstermiş ve genellikle girdi temininde kullanılmıştır. Uygulanan tarımsal destekleme politikalarından istenilen başarı yakalanamamış ve bu durum bütçeye ek maliyet getirmiştir. Bu durum, uluslararası kuruluşların da desteği ile yeni destekleme politikalarına dönüşmüştür. Bu değişimde, Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)’nin önemli rolü olmuştur (Koç vd. 2015). ARIP kapsamında, kredi ve fiyat desteklemeleri, girdi sübvansiyonları kaldırılmış ve desteklemelerin tek bir kalemde verilmesi amacıyla Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmiştir (Tan vd., 2010). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) çerçevesinde DGD uygulamasına yönelik bir pilot proje uygulamaya konulmuştur (Yüceer vd., 2020: 38). 2000 yılından itibaren Tarımsal Destekleme Politikalarına ekonomik istikrar programı kapsamında farklılık katan DGD sistemi, ürünün fiyatından ya da üretilen ürüne bağlı olmadan alana göre verilen ödemelerin yerini almıştır. 2008 yılına kadar uygulanabilen DGD girdi, fiyat ve kredi desteği sağlamıştır. Sistemin uygulama aşamasında sağladığı en önemli katkı Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)’ne olmuştur (Ataseven, 2016). 2009 yılına gelindiğinde “Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli”

uygulamaya konulmuştur. Bu model çerçevesinde; iklim şartlarına, ekolojik veya yönetsel yapıya uygun yerlerde, ekonomik olarak en elverişli alanlarda ve yönetilebilir nitelikte olan bölgelerde 30 havzaya ayrılarak tarım arazilerinde üretime yönelik bir planlama yapılması amaçlanmıştır (Doğan ve Gürler, 2015). Uygulamaya konulan bu modelle birlikte hangi ürünün en verimli şekilde nerde üretileceği ve o ürünün sadece üretim sahasında destekleneceği öngörülmüştür. Havza destekli model ile tüm ürünlere destek sağlanmaktadır (Olhan, 2012).

2017 yılında küresel piyasalarda daha fazla yer edinebilmek, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir ülke bırakmak, çiftçilerin refah düzeylerini artırmak, tarımsal üretim ve gıda güvencesini garanti altına alabilmek için Milli Tarım Projesi başlatılmıştır. Bu proje kapsamında yerli üretimi destekleme ve havza destekleme modelleri ön plana çıkmıştır. Bu projeye birlikte arz açığı bulunan ve bölgesel açıdan büyük önem arz eden 21 ürün çeşidinde (buğday, zeytinyağı, yağlık ayçiçeği, çay, çeltik, arpa, aspir, çavdar, yulaf, fındık, patates, nohut, tritikale, kanola, soya, kuru fasulye, pamuk, mercimek, dane mısır, kuru soğan ve yem bitkileri) sertifikalı tohum kullanımı, alan bazlı gelir desteği, fark ödemesi, mozot, gübre ve yem desteklemeleri sağlanmaya başlanmıştır (Tan vd., 2015). 2020 yılında Havza Desteklemeli Model kapsamında tarım havzaları 945'e çıkarılarak destekleme yapılacak ürün yelpazesi genişletilmiştir (Anonim, 2020).

2. 2000 SONRASI TARIM POLİTİKALARI

2000'li yıllar da tarım arazilerinin tarım dışına çıkışı büyük bir hız kazanmıştır. Türkiye 2000'li yılların ilk başlarında Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yaptığı anlaşmalar ile tarım politikalarına yeni bir yön vermiş ve yeni stratejiler geliştirmiştir. 2001 yılında ise Dünya bankası ile Tarım

Reformu Uygulama Projesi Anlaşması imzalanmış ve böylece tarım alanında yeni bir döneme adım atılmıştır (Aytekin, 2012: 32). Bu dönemde Türkiye tarımının GSYİH içindeki payı %15'e kadar düşmüştür. 2001 yılıyla birlikte 8. Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Bu kalkınma planıyla “arazi toplulaştırma” hedefine yönelik ilk kez somut adımlar atılmıştır. ‘8. Kalkınma Planı’nda, kendinden önceki üç kalkınma planında da sözü gerçekleşen hedefler arasında yer alan, 2005 yılında yürürlüğe giren Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu olan plan, “tarımda kadın emeğinin 4'te 3'ünü oluşturduğu ücretsiz işgücünün giderilmesi” hedefinde ise başarı sağlanamamıştır. İki yıl gecikmeyle 2007 yılında 9. Kalkınma Planı kabul edilmiştir. Bu planda yüksek verimli tarım alanlarının sadece tarımsal üretim amacıyla kullanılmasının esas alınacağı vurgulanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda tarım arazilerinin kullanımında büyük bir azalma meydana gelmiştir. Bu durum 9. Kalkınma Planı'nın temel başarısızlığı olarak ortaya çıkmaktadır. 2014 yılına gelindiğinde ise 10. Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Bu planda 2018'e kadar yağlı tohumlarda kendine yeterlilik oranını % 45'e, toplulaştırılan arazi miktarını 8 milyon hektara ve ayrıca 850 bin hektar alanın suyla buluşturulması hedeflenmiştir fakat bugünkü rakamlar dikkate alındığında üç hedefte de beklentilerin altında kaldığı görülmektedir. 2019 yılı itibariyle Türkiye’de toplulaştırılan arazilerin toplam genişliği 6,1 milyon hektara ulaşmıştır. 2014-2018 yılları arasında yağlı tohumlarda kendine yeterlilik oranı ise sadece %1'lika artışla %39'a çıkmıştır. Yine aynı dönemde sadece 486 bin hektar sulama alanı işletmeye açılmıştır. Sertifikalı tohum kullanımının beklentilerin üzerinde gerçekleşmesi 10. Plan'ın en önemli başarısı olarak ortaya çıkmıştır. Sertifikalı buğday ve arpa tohumu kullanım oranının %60'tan 70'e çıkması beklenirken 2018 yılında bu oran %90'a kadar ulaşmıştır. 2019 yılına gelindiğinde 11. Kalkınma Planı yürürlüğe konulmuştur. Bu planda tarımsal faaliyette bulunan üreticilerin gelirlerini korumaya yönelik faaliyetlerin

desteklenmesi esas alınmıştır. Aynı zamanda bu planda tarımsal eğitim ve yayım faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması, tarım sigortacılığında ürün ve risk bazında kapsamının genişletilmesi, üretici örgütlerinin eğitim ve yayım hizmeti sağlamaya yönelik kapasitelerinin artırılması gibi tedbirler alınmıştır.

3. TÜRKİYE TARIMININ DURUMU

Türkiye’de tarım sektörü, ekonominin temel unsuru haline gelmiş ve ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminde çok önemli görevler üstlenmiş ve bu görevini geçmişten günümüze kadar etkin bir şekilde sürdürmüştür. Zamanla birlikte ekonomi içerisindeki yerini sanayi, hizmet ve ticaret sektörleri almıştır. Fakat ekonomideki payı azalmış olmasına rağmen tarım sektörü istihdamının ihracata ve GSYİH’ye katkısı azımsanamayacak ölçüdedir. 1923 yılından günümüze kadar olan dönem içerisinde tarımsal yönetim politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tarımın geliştirilmesi için üç aşamalı bir program yürürlüğe konulmuş, 1980 yılına kadar geçen süre boyunca tarım politikalarının geliştirilmesi yönünde büyük çaba sarfedilmiştir. Cumhuriyetin ilk zamanlarında tarımın Türkiye ekonomisi içindeki payı %40 düzeylerinde iken, yıllar itibariyle sürekli bir azalma göstermiştir. 1970’lerde tarımın Gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki payı sabit fiyatlarla %36’ya 1980’lerde %25’e, 1990’larda %16’ya ve 2000’lerde ise %10,1 düzeyine kadar düşmüştür (Öncü, 2022: 45-46).

Türk tarımının 2002 yılından 2020 yılına kadar olan değişimi incelendiğinde küresel gıda ekonomisinde önemli gücü sahip olduğu söylenebilir. Tarım ekonomisi verileri dikkate alındığında 2002 yılında 24,48 milyar dolar olan tarımsal üretim 2020 yılında 27,52 milyar dolar olmuştur. Bu dönem içerisinde tarımsal üretim %94,11’lik bir artış göstermiştir. Tarımda kişi başına istihdam edilen tarımsal üretim ise 2002 yılında 3.285\$

gerçekleşirken, 2020 yılında üretim 9.281\$'a kadar yükselmiştir. İstihdam edilen kişi başına tarımsal üretim 2002 yılından 2020 yılına kadar olan süre içerisinde %183,30 artış göstermiştir. Aynı dönem içerisinde süt üretimi 8,4 milyon tondan 22,96 milyon tona; et üretimi 420 bin tondan 1,2 milyon tona; meyve üretimi 14,5 milyon tondan 23,6 milyon tona; sebze üretimi 25,8 milyon tondan 31,2 milyon tona; yem bitkisi üretimi 758 bin tondan 2,46 milyon tona; tohum üretimi 145 bin tondan 1,24 milyon tona ve tahıl üretimi 30,83 milyon tondan 37,2 milyon tona çıkmıştır. Tüm bu değerler içerisinde en büyük artış tohum üretiminde meydana gelmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Tarım Ekonomisinin Mukayesesi (2002-2020)

	2002	2020	Artış Oranı (%)
Tarımsal Üretim (Milyar \$)	24,48	47,52	+94,11
Tarımda İstihdam Edilen Kişi Başına Tarımsal Üretim (\$)	3.285	9.281	+183,80
İhracat (Milyar \$)	4,57	24,34	+432,60
İthalat (Milyar \$)	2,23	16,10	+621,97
Tarımsal Destek Ödemeleri (Milyar \$)	1,26	2,96	+134,92
Orman Varlığı (Milyon Hektar)	20,70	22,70	+9,66
Süt Üretimi (Milyon Ton)	8,40	22,96	+173,33
Et Üretimi (Milyon Ton)	0,420	1,201	+185,95
Su Ürünleri Üretimi (Bin Ton)	627,80	785,80	+25,16
Sebze Üretimi (Milyon Ton)	25,82	31,20	+20,83
Meyve Üretimi (Milyon Ton)	14,50	23,60	+62,75
Tohum Üretimi (Milyon Ton)	0,145	1,241	+755,86
Yem Bitkisi Üretimi (Milyon Ton)	0,758	2,458	+224,27
Bal Üretimi (Ton)	74.554	104.077	+39,59
Tahıl Üretimi (Milyon Ton)	30,83	37,20	+20,66

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

2002 yılından 2020 yılına kadar olan dönem içerisinde Türkiye'nin nüfus artış oranı %28, 59 olurken tarımsal üretim miktarı bazlı olarak nüfusa göre daha fazla yükseliş göstermiştir. Tarımda istihdam edilen nüfus ise şehirleşme ve sanayileşme

nedeniyle azalma eğilimine girmiştir. Şehirdeki iş olanaklarının artması ve eğitim şartlarının iyileşmesi tarım da istihdam edilen nüfusun düşmesinde etkili olmuştur. 2002’de 7,45 milyon olan tarımsal istihdamın 2020’de 5,12 milyon kişiye gerilemesi tarımsal üretimde azalma oluşturmazken verim ve teknoloji kullanımını artırmıştır. Ayrıca tarımsal destekler 1,9 milyar TL’den 22 milyar TL’ye çıkarılmış ve tarım sektöründeki verimlilik kamu tarafından desteklenmiştir ancak salgının ortaya çıkardığı şartlar sektörü negatif etkilemiş ve gıda ürünlerinde istenilen fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Aynı dönem içerisinde tahıl üretimi, sebze üretimi ve su ürünleri üretimindeki artış, nüfus artış hızının altında kalmıştır. İthalattaki artış ihracattaki artışın çok üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Türkiye’de bugüne kadar uygulamaya konulan tarım politikaları üreticilere girdi desteği, pazar fiyatı desteği ve kredi verilmesi şeklinde dolaylı tedbirler alınarak güçlendirilmeye çalışılmış fakat bu destekler ihtiyacı karşılamamanın çok ötesinde kalmıştır. Tarım sektörüne yönelik yapılan düzenlemeler göz önüne alındığında, sadece ulusal politikalarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların tarım sektörüne ilişkin görüşlerinin de önemli etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Son yıllarda uluslararası kuruluşlarla herhangi bir ekonomik anlaşma yapılmamış olsa bile 2005 yılında IMF ile yapılan son stand-by anlaşmasının Türk tarım politikaları üzerindeki olumsuz etkileri günümüzde de devam etmektedir. Bu anlaşmayla birlikte destekleme alımı sonlandırılmıştır.

Türkiye’de yasayla belirlenen bir tarım politikası olmasına rağmen uygulama aşamasında eksiklik bulunmaktadır. Özellikle seçimle yönetme hakkını elde eden iktidar partisi kendi parti programlarına yönelik uygun bir politika aracı belirlemekte ve uygulamaya koymaktadır. Ancak aynı parti döneminde dâhi farklı bakanlar farklı politikalar uygulayabilmektedir. Uygulanan

politikalarda hükümetin ömrüyle sınırlı kalmaktadır. Böylece hükümetlerin uyguladığı tarım politikalarında başarısızlık kaçınılmaz olmaktadır. Sık sık ekonomik krizin yaşandığı Türkiye’de tarım sektörü bu dönemlerde tampon görevi üstlenmektedir.

Türkiye tarımsal üretim açısından kendine yetecek kaynaklara sahip olmasına rağmen tarımsal yapısı gelişmiş ülkelere göre zıt bir tablo ortaya koymaktadır ve ülkenin sahip olduğu tarımsal potansiyelin bir kısmı âtıl durumda kalmaktadır. Tarımsal yapıdaki düzensizlik; tarımın diğer sektörlerle entegre olmasını zorlaştırmakta ve tarımsal potansiyelin verimli kullanılmasına engel olmaktadır. Sonuç olarak, tarımın ulusal ekonomiye sağlayacağı ekonomik katkı da düşük gerçekleşmektedir. Tarımsal faaliyete öncelik veren ülkelerin tarım ile sanayileştiği görülmektedir. Türkiye açısından ise tarım kesiminde uygulanan politikalara yeni bir bakış açısı getirilmesi ve somut tarım politikalarının uygulamaya konulması büyük önem arz etmektedir. Bu koşullar yerine getirilmediği takdirde piyasa şartları altında ezilen tarım sektörünün büyüme politikalarına feda edilmesi kaçınılmaz olacaktır.

4. TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ

Türk tarım sektörü 2000’li yıllardan günümüze kadar olan dönem içerisinde temel tarım ürünleri ihracatının toplam tarım ihracatı içerisindeki payında sürekli bir azalma, işlenmiş tarım ürünleri ihracatının payında da bir artış yaşanmıştır. 2002 yılında 3,7 milyar dolar olan tarım ürünleri ihracatı 2012 yılında 15,2 milyar dolara çıkmış, 2020 yılında ise yaşanan Covid-19 salgınının olumsuz etkilerine rağmen, bir önceki yıla nazaran %4,9 artarak yaklaşık 20,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise ihracat yaklaşık 30 milyar dolar

olarak gerçekleşerek Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Türkiye tarım ürünleri ihracatında unlu mamuller, kuru meyveler, fındık mamulleri, tütün ve tütün ürünleri, şekerli ve kakaolu mamuller, yaş meyve ve sebzeler, bitkisel yağlar ön plana çıkmaktadır. İhracatın bir değerlendirmesi yapıldığında, yıllar içerisinde tarım ürünleri ihracatının toplam tarım ihracatı içerisindeki payının istikrarlı bir şekilde gerilediği görülmüştür. Yıllar itibariyle sadece işlenmiş tarım ürünlerinin ihracatının payında bir artış yaşanmıştır (TB, 2023).

Tarım ürünleri ihracatında 2008 yılına kadar Almanya ilk sırada yer alırken, 2011 yılıyla birlikte ilk sırayı Irak almıştır. Türkiye 2022 yılı sonu itibariyle en fazla ihracatı 5,2 milyar dolar ile Irak'a gerçekleştirmiştir. Irak'ın ardından 2,1 milyar dolar ile Rusya'ya, 1,9 milyar dolar ile ABD'ye, 1,8 milyar dolar ile Almanya'ya ve 1 milyar dolar ile Suriye'ye ihracat yapmıştır. 2022 yılı verilerine göre, tarım ürünleri ihracatında AB ülkelerinin payı %22'lere kadar çıkmıştır (TB, 2023).

Türkiye tarımsal ürün ihracatında özellikle üzüm, incir, fındık, kayısı gibi meyve ürünleri ve kurutulmuş ürünlerde lider konumdadır. Bu ürünlere olan talep sürekli artmakta, bu talep artışı da fiyatları da düşürmektedir. Bu düşüşe bağlı olarak Türkiye'nin Avrupa pazarında ihracat hacmini büyüteceği öngörülmektedir.

Türkiye doğrudan tarım ürünleri ithalatında tahıl ve yağlı tohum ürünlerinin payı %77 seviyelerinde olmakla beraber ithal edilen ülkeler bazında konsantrasyonun da yüksek olduğu görülmektedir. 2022 yılında tahıl fiyatlarındaki ani yükseliş paralelinde Türkiye'yi doğrudan tarım ürünlerinde net ithalatçı konumuna getirmiştir. Tahıl ürünleri ithalatında gümrük vergilerinin artırılması ve iç piyasada fiyatın yükseleceği beklentisi akabinde üreticilerin tahıla yönelerek iç arzı

yükselteceği ve bu durumun ithalata olan talebi daraltacağı beklenmektedir (TBB, 2023).

5. DÜNYADAKİ GELİŞMELERİN TÜRK TARIM POLİTİKALARINA YANSIMALARI

2000 öncesi uygulanan tarım politikaları tarım sektöründe yaşanan sorunlara ilaç olamamış ve aynı zamanda uygulanan politikalar bütçeye ağır yükler getirmiştir. Ortaya çıkan bu süreçte 1999 yılında yaşanan ekonomik krizin, yapısal uyum ve istikrar programının 2000 yılı sonrası uygulanan tarım politikalarında belirleyici etkilerinin olduğu söylenebilir. Son dönemlerde tarımda reform çabaları büyük hız kazanmış, AB ile yapılan müzakere çerçevesinde kırsal kalkınma ve tarım başlığı ön plana çıkmış, tarımsal desteklerin bütçe içerisindeki payı azaltılmaya çalışılmıştır. Ticaret koşullarının liberalizasyonu ve DTÖ Tarım Antlaşması kapsamında piyasa erişimini kolaylaştırmak adına tarifelerde düzenlemelere gidilmiş; ülkeler, ihracat sübvansiyonlarına yönelik indirim taahhüdünde bulunmuşlardır. Tüm bunların yanı sıra AB'nin OTP kapsamında ulusal desteklere çok fazla yer vermesiyle yurt içi üretim artmış ve dış pazarda etkinlik artmaya başlamıştır. Bu durum AB ülkelerinde üreticilerin refah düzeylerinin artmasına, DTÖ tarım müzakere turlarının (Doha, Cenevre ve Cancun) tıkanmasına neden olmuştur. Toplulukta kaydedilen gelişmelere bağlı olarak 2003 ve sonrası OTP reformlarıyla başlayan piyasa tedbirleri kapsamında tarımsal destek miktarında azalma yoluna gidilmiştir (Çakmak, 2007). Bu noktada AB üretimden kaynaklı stok fazlalarını eritebilmek adına destekleme sistemini üretimden bağımsız bir şekilde yürütmüştür. Aynı zamanda ihracat sübvansiyonlarının bütçede neden olduğu yükü hafifletebilmek amacıyla kırsal kalkınma ve çevre gibi projelere öncelik verilmiştir (Bulut, 2023). Gerçekleştirilen bu reform sürecinin Türkiye'de etkileri özellikle

Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerin başlamasıyla yoğun bir şekilde kendini hissettirmeye başlamıştır. 2005 yılında AB ile imzalanan Müzakere Anlaşması gereği tarım politikaları üç başlıkta yürütölmeye başlanmıştır. Bu başlıklar hayvan ve bitki sağlığı, gıda güvenliği ve balıkçılık şeklinde sınıflandırılmıştır fakat ele alınan bu konularla ilgili ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir (AB Bakanlığı, 2012). Benzer şekilde DTÖ Tarım Antlaşmasının Türkiye'nin tarımsal yapısı üzerinde etkili olamadığı da görölmüştür. DTÖ Tarım Antlaşmasıyla haksız rekabetin önlenmesi için tüm tarife dışı engellerin gümrük tarifesine dönüştürölmesi, iç piyasada tarım sektörüne özel desteklemelerin azaltılması, tarım sübvansiyonların sınırlandırılması amaçlanmıştır. 1995'te yürürlüğe giren Uruguay Turu Antlaşması sonrası, tarımsal ürönlere yönelik korumaları azaltmak için Türkiye gibi gelişmekte olan ölkeler on yıl içerisinde gümrük vergilerini eşit aralıklarla indirme taahhüdünde bulunmuşlardır. Tüm bunların yanı sıra tarife dışı engeller tarifelere dönüştürölürken, iç desteklemeler ve ihracat sübvansiyonları hem miktar hem de oran olarak azaltılmıştır. İthalat rejimi ve ilave gümrük vergilerinin çok yüksek olması Türkiye'nin DTÖ'ye taahhütte bulunduğı indirgeme oranında çok fazla değışikliğe gitmemiş, iç pazar korunmaya çalışılmıştır.

6. TÜRK TARIM SEKTÖRÜNDE DEVLETÇİLİK VE MÜDAHALECİLİK Mİ?

Son zamanlarda uygulanan devletçi politikalar Sovyetler Birliği ve Çin gibi ölkelerde tarım sektörünün ivme kaybetmesine neden olmuştur. Tarım konusunda her iki ölkede yeni atımlarda bulunarak tarıma büyük destek vermişler ve bu alanda önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Bazı çevreler, tarımsal üretim ve tarım ürünleri ticaretine devletin müdahale etmesinin, serbest piyasa düzeniyle bağdaşmadığını, devletçi ve müdahaleci bir

yaklaşımın tarım sektörünün çökmesine neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı çevreler ise tarım sektörünün, liberal ve küresel akımlara karşı korumasız bırakıldığını, üreticilerin, tüketicilerin ve kurumların korunmadığını ortaya koymuşlardır.

Günümüzde Türkiye’de uygulanan tarım politikaları tarımsal üretimde yaşanan düşüşe çare olamamıştır. Dış rekabet ve serbest piyasa şartları içinde devlet yönetiminin tarımsal destek, planlama ve yönlendirme gibi alanlarda tarıma müdahale etmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada tarımsal desteklemelerden sadece bütüncül tarım planlarına uygun üretim yapan çiftçilerin yararlandırılması gerekmektedir. Aynı zamanda kendi imkanlarıyla üretimde bulunan çiftçilerin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak, üretim ve tüketim arasında hedeflenen dengelerin korunması için de gerekli tedbirler alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, devletten destek alarak üretim yapanlar için öngörölmüş fiyattan satın alma garantisi serbest üreticiler için de geçerli olmalıdır. Her şeyden önce, üretim artışı temel hedef olmalıdır. Bunların yanı sıra araziler parçalı ve küçük olduğu için, istenilen üretimi gerçekleştiremeyen düşük gelirli çiftçilerimizin sosyal yardımlarla desteklenmesi de gerekmektedir. Tarım politikası Cumhuriyet Dönemi’nde Mustafa Kemal’in öngördüğü ve uyguladığı gibi, akılcı ve pragmatik bir şekilde yönetilmelidir (Altuncuoğlu, 2019: 286; Ortak, 2023).

7. TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARININ TEMEL SORUNLARI VE ÇÖZÜM İÇİN PLANLAMA ARAYIŞLARI

Bir ülkenin ekonomik gelişmişliği o ülkede tarım sektörünün kalkınması ile yakından ilgilidir. Tüm dünya ülkeleri göz önüne alındığında, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre tarımı daha fazla desteklemektedirler. Bunun gerekçesi,

tarımın stratejik bir öneme haiz olmasına ve ekonomik gelişmişliğine bağlıdır. Tarım sektörünün gelişmesi tarım politikalarının etkin bir şekilde uygulanması ve tüm kurumlarda etkinliğin sağlanması ile ölçülmektedir. Bu etkinliğin sağlanmasında, o ülkenin demokratik ve serbest piyasa ekonomisinin işlediği bir yapıya sahip olması ve halkı arkasına almış dinamik bir sistemi uygulamaya koymuş olmasına bağlıdır. Halk ile iç içe ve barışık olan bir sistem ancak gelişmiş ülkelerdeki kurum ve kuruluşları etkin hale getirebilir. Türkiye’de bu sistemin tam olarak kurulamaması ve geçmiş yıllardaki istikrarsızlık tarım sektörünü olumsuz etkileyen temel makro problemlerdir (Dernek, 2006).

Türkiye, 1980’li yıllara kadar tarım ürünlerinde ve beslenme ihtiyacında kendi kendine yeten ülkeler konumunda iken 1980’li yıllarda uygulamaya konulan serbest piyasa politikaları sonucunda net ithalatçı konumuna gelmiştir. İthalatta yaşanan liberalizasyon neticesinde çok uluslu şirketlerin gıda tekelleri yerli üretimi baltalamakta, bu durum tarımsal ürünlerde ithalata bağımlılığı daha artırmıştır. Yaşanan bu sorunlar neticesinde kırsal nüfusta kentlere yönelik bir hareketlilik görülmüştür. Bu durum birçok sosyo-ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle çok uluslu şirketlerin gıda tekellerine bağımlı sözleşmeli üreticiliği hayata geçirmesiyle küresel sömürgeciliğin önü de açılmış oldu. Böylece gıda sektöründe el değiştirmeler yaşanmış, bu sektör zamanla yerli ve yabancı tekellerin denetimine girmiştir. Diğer taraftan doğu bölgelerinde yaşanan siyasi gelişmeler ve uygulanan ithalatçı politikalar hayvancılığı çözülme süreciyle karşı karşıya bırakmıştır.

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının nihai hedefleri arasında; üretim ve verim miktarının artırılması, tarımsal ürünlerin insan ihtiyacını karşılama düzeyinin artırılması, tarımda yeni teknolojilerin kullanılması, kırsal kesimin kalkınması, tarım

ürünleri ihracatının artırılması, artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması, tarım gelirlerinin artırılması ve elde edilen gelire devamlılık kazandırılması yer almaktadır ancak ülke olarak belirlenen bu nihai hedefleri gerçekleştirmek için geline nokta ciddi bir öz eleştiri yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Dünya üzerinde yaşanan ekonomik krizler, devalüasyon neticesinde piyasada oluşan dalgalanmalar, uygulanan yanlış politikalar, arz talep dengesinde yaşanan dengesizlikler, mazot, gübre ve diğer tarım ürünlerinde yaşanan aşırı fiyat artışları gibi etkenler tarımsal üretimi sekteye uğratmaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuzluklar ve sonrasında gelişen süreç, Türkiye'nin tarımsal politikalarını da etkilemektedir. Bu dalgalanmalar karşısında hükümet tanzim satış ve ithalat gibi problemin temeline inmeyen geçici çözümler bulmakta, kırsal kesimde yaşayanların temel problemlerini çözmekten uzak tali yöntemlere başvurmaktadır.

Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının üretkenliği artırıcı etkisi oldukça sınırlıdır. Bu noktada birçok değişim yapılmakta fakat istenilen sonuçlar elde edilememektedir. Özellikle gerçekleşen transferlerin hedef kitleye etkisinin sınırlı olması, transferlerin maliyetinin yıllar geçtikçe katlanarak artması, politikalara ayrılan kaynakların bütçe dışından sağlanması ve üreticiye sağlanan transferler genellikle girdi-çıktı fiyatlarına müdahalede bulunulması şeklinde sonuçlanmaktadır. Küresel piyasalarda ise uygulanan tarım politikaları daha çok üretken politikalara yönelik gerçekleşmektedir.

Türkiye'de tarım politikaları sorunlarının başında eksik kapasitede üretim yapılması gelmektedir. Uygulamaya konulan destekleme politikalarında getiri ve yük dağılımının adaletsiz yapılması önemli bir politika sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda uygulanan politikalarda öncelikli bir hedefin olmaması, politika amaçlarının belirsizliği ve birden çok hedef ilan edilmesi tarım politikalarının öne çıkan sorunlarıdır.

Tarım arazilerin parçalı olması ve kullanılmayan tarım arazilerinin fazlalığı tarım sektöründe çözüme kavuşturulması gereken diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekilebilir tarım alanlarındaki küçülmenin yanı sıra tarımda teknolojinin orantısız kullanılması verimi etkilediğinden bu durum önemli bir ekonomik açığa dönüşebilmektedir.

Türkiye'nin tarım kesiminin desteklenmesine yönelik uyguladığı politikalar makroekonomik dengeleri de bozucu etkiler doğurmaktadır. Tarımsal alanda yapılan harcamalarda kısa dönemlik bir refah etkisi sağlanmaktadır. Tarımsal desteklemelerde asıl sorun hangi ürünün, hangi aşamada ve nasıl tedarik edileceğinin kesinleştirilmemiş olmasıdır (Doğruel, 1993: 2).

Tarımsal ürünlere uygulanan fiyat müdahaleleri ekonomide istenmeyen sonuçlara neden olmaktadır. Günümüzde tarımsal katma değer büyük bir oranı fiyat müdahalesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu müdahaleler neticesinde bazı tarım ürünlerinde beklenmeyen stok artışı yaşanmıştır. Müdahalenin finansmanının karşılanması ekonomi üzerinde enflasyonist baskı yaratmış ve bu durum kronik bir yapı hâline dönüşmüştür (Bulmuş, 1978: 4).

Günümüze kadar uygulanan destekleme politikaları üretimin devamı, artırılması ve yönlendirilmesi ya da yeni ürünlerin üretime kazandırılması şeklinde yürütülmektedir. Politika yapıcıları tarım ekonomisinde güvenilir bir politika oluşturmak ve piyasada rekabet edebilmek için hem üretici hem de tüketici gerçeğini göz önünde bulundurmaldırlar.

Bugüne kadar üreticiyi korumaya yönelik destekleme politikalarının başarıya ulaştığı söylenemez. Bunlar ekonomiye ciddi maliyet getiren, enflasyona yol açan, üreticiyi verimsizliğe sürükleyen ve dış piyasalarda rekabeti olumsuz yönde etkileyen politikalar olmuştur. Bu nedenle tarımsal destekleme

politikalarının ürünün verimini, kalitesini ve talebini artmaya yönelik, teknolojik gelişmelerden yararlanma olanağı sağlayarak sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması gerekir. Taban fiyat uygulamasının ekimden önce yapılması ve aynı zamanda ürünün piyasa şartlarına göre yerel borsalarda satılabilme olanağının tanınması büyük önem arz etmektedir. Tüm bu eksikliklerin yerine getirilmesi çiftçiyi daha fazla üretmeye ve kaliteyi artırmaya yöneltecektir (Tecer, 2005: 9-11).

Tarım sektörüne yönelik yapılan değerlendirmede rasyonel bir yaklaşım sergilenmeli ve tarım sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisi bütünsel olarak ele alınmalıdır. Tarım sektörünün geliştirilmesi ve ticari boyutunun artırılması için uzun vadeli finansman gerektiren tarımsal altyapının geliştirilmesi ve büyük tarım yatırımlarına öncelik verilmesi gerekmektedir. Tarımsal istihdam alanına kadınların ve gençlerin katılımının sağlanması ve bu süreçte teknolojik gelişmelerin iyileştirilmesi öngörülmektedir. Tüm bunların yanı sıra risk yönetimini içine alan finansal araçlara ve sigorta şirketlerine erişimi kolaylaştırmak ve küçük çiftçilere yönelik işletme maliyetlerinin azaltılması yönünde adımlar atılmalıdır.

Türkiye yem maddeleri açısından büyük bir kapasiteye sahip olmasına rağmen hala dışa bağımlı durumdadır. Yem maddelerinin kalite ve verimliliğinde artış sağlanabilmesi için, modern teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, çevresel ve genetik iyileştirmelere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Ar-ge çalışmalarına hız verilmeli, katma değeri yüksek ürünlerin üretimi artırılmalı ve bu ürünler ihraç edilmelidir. Türk tohumculuğu geliştirilerek dışa bağımlılığa son verilmelidir. İlaçlama ve gübreleme çevresel etkileri de dikkate alarak tarımsal tekniğe uygun şekilde yapılmalıdır. Özellikle üretim maliyetlerini azaltan ve ekonomik büyümeyi teşvik eden desteklemelere ağırlık verilmeli, gübre ve mazot desteği AB standartlarına çekilmelidir.

Günümüzde buğday ve ayçiçeği başta olmak üzere bazı tarımsal ürünlerin üretimi yeterli olmadığından artan ihtiyaç ithalat yapılarak karşılanmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin yıllardır devam eden en büyük sorunu döviz açığıdır. Kronik hale gelen bu açık fiyatların yükselmesine neden olmakta ve bu durum tarım girdi fiyatlarını da artırmaktadır. Burada öncelikle hangi ürünün desteklenmesi gerektiğinin saptanması, planlı bir destekle ağının kurulması gerekmektedir.

Tüm bu bulgulardan yola çıkılacak olursa tarım sektörüne gereken önemin verilmesi büyük önem arz etmektedir. Bunun için öncelikte gelişmekte ve geri kalmış ülkelerdeki açlık ve yetersiz beslenme problemlerinin çözüme kavuşturması gerekmektedir. Tüm bu bileşenler tarımın doğa ile olan bağlantısını sağlayacak; su, enerji ve toprak kullanımı yoluyla doğanın ve doğal kaynakların korunmasına katkı sunacaktır (Akova, 2019: 199).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de tarım sektörü büyük potansiyel oluşturmaya rağmen bu potansiyelinden yeterince faydalanamamaktadır. Verilen tarımsal eğitimin uygulamadan uzak ve teori ağırlıklı olması, tarım kesimine yönelik uygulanan kırsal kalkınma projelerinde uygulanan politikaların yukarıdan aşağıya doğru olması, çiftçilerle iletişim sorununun bulunması gibi etkenler tarım sektörünün ivme kaybetmesine ve sürekli dışarıya bağımlı hâle gelmesine neden olmaktadır. Bu noktada dışarıya bağımlılığı azaltabilmek için öncelikle tarımsal eğitim, araştırma ve yayım faaliyetleriyle ilgili politikaların koordineli bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir.

Destekleme yapılan ürün sayılarında bazı yıllarda artış bazı dönemlerde de azalma meydana gelmektedir. Benzer şekilde bazı dönemlerde fiyat ödemeleri ön plana çıkarken bazen girdi

sübvansiyonlarına önem verilmektedir. Dönemsel olarak sürekli değişen bu politikalar Türkiye'nin tarımsal desteklemeler konusunda henüz bir karara ulaşamadığını ve sık sık değişen iktidarlar sayesinde devlette devamlılık ilkesinin sürekli değiştiğini ortaya koymaktadır. Destekleme kapsamına alınan ürünlerin seçiminde hayvansal ürünler aleyhine bir dengesizlik söz konusudur. Bitkisel üretimde uygulanan taban fiyat ve destekleme alımı politikaları hayvansal ürünlerin desteklenmesinde süreklilik olmadığı için uygulanamamıştır. Ortaya çıkan bu dengesizlik toplam tarımsal üretim içerisinde hayvancılık sektörünün payını son 30 yılda %29,7'den %24,3'e kadar düşürmüştür.

Türkiye ekonomisi tarihine, özelde tarım sektörüne bakıldığında, güçlü hükümetlerin ve siyasi istikrarın olduğu dönemlerde, politikalar uzun vadeli ve sonuç alır şeklinde planlanırken siyasi istikrarın olmadığı ve politikasızlığın olduğu dönemlerde uygulamaya konulan politikalar hem ekonomiye hem de tarım ekonomisine zarar vermiştir. İhtiyaca dayanmayan, yeterince bilgi içermeyen kısa vadeli politikalar, hedeflerin dışına çıkılmasında etkili olmuştur. Uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilen büyük ölçekli projeler sektöre beklenen katkıyı sağlayamadığı gibi, ülkenin daha fazla borçlanmasına ve ağır faiz yükünün altına girmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar ancak siyasi kararlılıkla çözüme kavuşturulabilir. Siyasi istikrar neticesinde gerçekleşecek ekonomik büyüme hem tarım sektörünün lokomotifine haline gelecek ve hem de amacına uygun uzun vadeli tarım politikaları üretme imkânı tanıyacaktır.

Politika yapıcılarının ve hükümetlerin tarımsal hedefleri arasında; yerli üreticinin korunması, ülke aleyhine gelişen politik meselelerin, tavizlerin engellenmesi ve üretimin özendirilmesi konuları yer almaktadır. Üretimin küçük aile işletmeciliği şeklinde devam etmesi durumunda, bu işletmelerin piyasayla

rekabet edemeyecekleri, bu konuda kooperatifleşmeyle birlikte birtakım desteklemeler yapılmasının gerekliliği büyük önem taşımaktadır.

Türkiye’de tarım politikalarını resmiyette ortaya koyan en geçerli belge, beş yıllık kalkınma planlarıdır. Uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarında yazılıp çizilenlerin çoğunun kâğıt üzerinde kaldığı bilinmektedir. Türk tarım politikasının istikrarsız bir çizgide yer almasında AB’ye tam üyelik sürecinde birliğin ortak tarım politikalarına uyum gösterme mecburiyetinde bırakılmasının büyük etkisi olmuştur. Türkiye, kendi içerisindeki yapısal ve birtakım işlevsel sorunlarına çözüm bulmadan, tarım politikalarını AB ortak tarım politikalarıyla uyum gösterecek şekilde entegre etmeye çalışmaktan kaçınmalıdır. Bunların yanı sıra tarımsal ürünler için uygun pazar ve fiyat güvenliğini sağlayacak, köylünün ve çiftçinin toplam maddi ve manevi gücünü harekete geçirecek, köylerin altyapı imkanlarını güçlendirecek politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akova, S. B. (2019). Tarım Coğrafyası, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (Ed. Mesut Doğan, Özlem Sertkaya Doğan). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Altuncuoğlu, N. (2019). Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Tarım Politikası. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(62), 283-289.
- Anonim, (2020). 2020 Yılı Tarım Havzalarında Desteklenecek Ürün Listeleri. <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Haber/536/2020-Yili-Tarim-Havzalarinda-Desteklenecek-Urun-Listeleri>. Erişim Tarihi: 15.03.2024.
- Ataseven, Y. (2016). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Genel Bakış ve Güncel Değerlendirmeler. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, 375, 54-59.
- Aytekin, B. B. (2012). Uluslararası Tarım Politikasına Yön Veren Kurumlar ve Bunların Türk Tarımına Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Bakırcı, N. (2020). 2000 Sonrası Türkiye Tarım Politikalarının Endüstriyel Tarım Ürünlerinden Şeker ve Tütün Üretimine Etkileri. Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4(5), 91-116.
- Bulmuş, I. (1978). Tarımsal Fiyat Oluşumunda Devlet Müdahalesi. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Bulut, E. (2023). Üretimden Bağımsız Tarımsal Destekler Üretimi ve Ticareti Nasıl Etkiler? Gümrük Ticaret Dergisi 10 (33), 43-53.

- Çakmak, E. (2007), ‘Trade Liberalization and Turkish Agriculture: Threat or Opportunity’, Cal-Med Workshop IIII (Mediterranean Products in a Global Market Place Place), Barcelona.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1(1), 1-12.
- Doğruel, F. (1993). Agriculture Support Policies and Results: USA, EC and Türkiye. Istanbul: Can Printing House.
- Doğan, H., ve Gürler, A. (2015). Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılığı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 25(3), 231-243.
- Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 29-41
- DPT, (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968–1972. https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekle ri/Kalkinma_Planlari/II.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B1 ll%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1% 201968-1972.pdf. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- DPT, (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979–1983. https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekle ri/Kalkinma_Planlari/IV.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B 1ll%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1 %201979-1983.pdf. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- DPT, (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985–1989. https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekle ri/Kalkinma_Planlari/V.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B

- 11l%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%201985-1989.pdf. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- DPT, (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990–1994. https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekle ri/Kalkinma_Planlari/VI.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B1 1l%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%201990-1994.pdf. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Eşiyok, B. A. (2004). Agricultural Sector in the Development Process: Developments, Problems, Determinations and Agricultural Policy Recommendations, Volume II, Türkiye Gelişim Bankası A.S. General Studies.
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Tarihsel Süreçte Türkiye'de Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 23-34.
- Kazgan, G. (1999). Tanzimat'tan XXI'e. 21. Yüzyıla Türk Ekonomisi, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2003). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koç, A. A., Dede, İ., Bayaner, A., Kıymaz, T., Yavuz, F., Dellal, İ. & Başarır, E. P. (2015). Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişimler ve Arayışlar. Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi (TÜMMOB), 33-61.
- Olhan, E. (2012). Türkiye'de Reformlar Kapsamında Yoksullaşan Tarım Sektörü. X. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 1, 145-152.
- Ortak, Ş. (2023). Türkiye'de tarım politikaları ve çiftçiyi topraklandırma kanunu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 418-446.

- Öncü, R. (2022). Türkiye'de Tarımın Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Pamuk, S. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), 11. Kalkınma Planı, <https://fka.gov.tr/kalkinma-planlari-detayi-1564726568912> (Erişim Tarihi: 27.10.2023).
- Salep, M. (2017). Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). *Journal of Turkish Studies*, 12(12), 209-230.
- Şener, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 73-92.
- Tan, S., Kumuk, T., Savran, F. & Everest, B. (2010). Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları: Tarım Reformu Uygulama Projesi–ARIP. Türkiye 9. Tarım Ekonomi Kongresi, Şanlıurfa.
- Tan, S., Hasdemir, M. ve Everest, B. (2015). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları. *International Conference on Eurasian Economies*. <https://avekon.org/papers/1444.pdf> (Erişim Tarihi: 11.09. 2023).
- Ticaret Bakanlığı (TB), (2023). Genel Tarım Sektörü. İhracat Genel Müdürlüğü. <https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Genel%20Tar%C4%B1m%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2023).
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB), (2023). Tarım Sektörü Raporu. <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/T>

arim_Sektor_Raporu_130723.pdf. (Erişim Tarihi: 02.12.2023).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). Tarımsal Araştırma Verileri.

https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SagMenuVeriler/Tarimsal_Veriler.pdf. (Erişim tarihi: 02.12.2023).

Tecer, M. (2005). Türk ekonomisi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Yüceer, S. E., Tan, S., & Semerci, A. (2020). Türkiye’de 2000-2020 Döneminde Tarımsal Destekleme Politikalarının Gelişiminin İncelenmesi. Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 1(2), 36-46.

RISK PERCEPTIONS, COVID-19 AND SMOKING¹

Yenal Can YİĞİT²

Asena CANER³

Belgi TURAN⁴

1. INTRODUCTION

Tobacco consumption stands as a significant public health concern, being a leading preventable cause of death and disease globally [1]. One important factor that determines the decision to use tobacco products is the health risk perceptions of users [2-3]. While perceived risks related to smoking play a crucial role in various theoretical economic models explaining smoking behavior, empirical research directly exploring the impact of these risk perceptions on smoking remains limited [36-38].

The COVID-19 pandemic serves as a quasi-experimental context, offering a unique opportunity to investigate smoking behaviors and attitudes under the influence of evolving risk perceptions. In this paper, we focus on the relationship between risk perceptions, smoking behavior, and the role of COVID-19 as

¹ This study is based on the doctoral thesis completed by Yenal Can Yiğit on June 01, 2023.

² PhD., TOBB University of Economics and Technology, Economics, ycyigit@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8296-0256

³ Prof.Dr, TOBB University of Economics and Technology, Economics, acaner@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1794-9266

⁴ Assoc. Prof.Dr, TOBB University of Economics and Technology, Economics, belgituran@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5614-8587

a potential mediator among young adults. Specifically, we explore how perceived risk of smoking affects smoking habits.

Individuals who perceive a greater threat from COVID-19 are more likely to engage in protective behaviors such as frequent handwashing and avoiding large gatherings. [31]. Similarly, the risk of getting COVID-19 may affect smokers' decisions to quit or reduce smoking. Smokers who believe that their smoking increases their risk of getting COVID-19 may try to quit or smoke less. However, there is no consensus about the relationship between the risk of contracting COVID-19 and use of tobacco products. While some studies report that the majority of smokers perceived their risk for COVID-19 to be higher than that of non-smokers [5-6], others indicate that the majority of smokers believed their risk of contracting COVID-19 was equivalent to that of non-smokers [7].

In this paper, we explore the impact of the pandemic on smoking habits and quitting behavior among university students using two rounds of surveys that included 3426 students from two universities in Ankara, Türkiye. Our paper contributes to the existing literature on this topic in several ways. First, we provide evidence from a developing country with an alarmingly high rate of smoking prevalence. Over the past two decades, many countries have implemented tobacco control policies and experienced a drop in smoking rates; however, Türkiye's rate has remained high—second highest smoking prevalence rate among OECD countries. In 2017, tobacco use was the leading cause of death and disability in Türkiye— almost 85 thousand deaths attributable to tobacco use in 2017, up from 78 thousand in 2000 [19]. Furthermore, 12% of minors are smokers, highlighting the urgent need for effective policies to control tobacco use [20].

Secondly, Türkiye offers a unique opportunity to study the impact of the COVID-19 pandemic on smoking behavior, as

Turkiye was one of the countries that was hardest hit by the pandemic and was among the first to impose measures and strict restrictions against it. After the first official COVID-19 case on March 10, 2020 and first death on March 15, 2020 are reported, on March 16, 2020, the Turkish government closed schools until further notice. Starting on March 15, 2020, public places such as malls, bars, restaurants, cafes, theaters, cinemas, hairdressers, and etc. were gradually closed. Operating times and capacities of supermarkets and groceries were regulated. Moreover, partial curfews were imposed for population over the age of 65 and under the age of 20. The evidence from Türkiye, a country which experienced a high number of cases but was unable to achieve widespread vaccination for a year and imposed strict mobility restrictions, could provide valuable insights into the effects of the pandemic on smoking behavior, particularly among the young population. This can help to improve our understanding of the issue and inform public health policy and interventions.

Thirdly, our study contributes to the existing literature from a methodological standpoint. Unlike the vast majority of the extant work we do not rely on cross-sectional comparisons and/or retrospective self-reported behavior changes. Instead, we infer the effect of the pandemic by comparing two samples selected from the same population of university students via two surveys, one before and one after the pandemic. The two surveys are comparable as they had similar sampling, scope, and questionnaire design; therefore, they provide us with the right tool to identify any changes or trends that may have occurred during the pandemic.

Our findings show a significant decline in the likelihood of smoking for both genders in the post-COVID period compared to the pre-COVID era. Moreover, during this period, both men and women displayed a statistically significant reduction in cigarette consumption. Furthermore, our findings reveal a

distinctive gender-related impact of perceived smoking risk in the context of COVID-19. Specifically, women who perceive that COVID-19 worsens its severity and believe that smoking increases the risk of contracting the virus are significantly less inclined to smoke and consume fewer cigarettes. However, this effect is not statistically significant for men.

The rest of the paper proceeds as follows. The next section introduces data and methodology. Section 3 lays out the results. Section 4 discusses the implications of this study and Section 5 concludes.

2. DATA AND METHOD

The data employed in this study were derived from two online surveys conducted in 2018 and 2021 in two large universities in Türkiye. The post-COVID survey took place after curfews were lifted and students returned to campuses and dormitories. The questionnaires were developed by adopting the questions from Global Adult Tobacco Survey of the World Health Organization and CDC [26] and pilot tests were conducted to ensure the clarity of the questions. The questionnaire design was structured to ensure participant anonymity, precluding any identification by the researchers and safeguarding confidentiality in the reporting of results.

Permission for the study was obtained from the Human Research Evaluation Board (Ethics Committee) of one of the participating universities prior to the data collection; the other university allowed. Informed consent was obtained from all participating students, and none of them were under the age of 18. The administrations of the universities were contacted by e-mail or by phone, the approval letters from the Human Research Evaluation Board were shared, and the administrators were invited to send the online survey link to their students via their

university e-mail addresses. In our analyses, we focus on a sample of respondents who fall within the age range of 18 to 32 and answered all questions relevant to this study. The sample comprises 2525 students from the survey conducted before the pandemic in 2018 and 1324 students from the survey conducted after the pandemic in 2021.

Outcomes of interest include the average number of cigarettes consumed per day, along with several dummy variables indicating daily smoking, ever smoking, quitting among daily smokers, and quitting. Table 1 presents descriptive statistics for non-smokers, ever-smokers, and daily smokers, separately for pre-COVID and post-COVID surveys.

Among men, there is a notable increase in the percentage of non-smokers from 46.00% in 2018 to 54.43% in 2021, coupled with a significant decrease in daily smokers from 41.97% to 33.33%. A similar trend is observed among women, with the percentage of non-smokers rising from 56.83% to 63.28%, and daily smokers decreasing from 30.12% to 21.47%. The overall analysis demonstrates a statistically significant shift towards reduced smoking prevalence.

Table 2 displays the summary of health risk perceptions associated with COVID-19, by gender and smoking status. In examining the impact of smoking on the severity and likelihood of contracting COVID-19, patterns emerge from the data. Regarding the severity of the illness, a significant proportion of men and women perceive smoking as worsening the effects. Among men, 92.5% of non-smokers, 86.7% of ever-smokers, and 84.6% of smokers believe that smoking exacerbates COVID-19 severity. Similarly, for women, the majority across all groups feel that smoking intensifies the illness, with percentages ranging from 95.0% among non-smokers to 78.6% among smokers.

Conversely, a smaller percentage in both genders believe that smoking has a mitigating effect on the severity of COVID-19.

Shifting focus to the likelihood of catching COVID-19, differences persist among non-smokers, ever-smokers, and smokers. Notably, a substantial proportion of women who smoke perceive a higher likelihood of contracting the virus compared to their male counterparts. For instance, 69.4% of female smokers believe smoking increases the likelihood, while the equivalent figure for male smokers is only 30.0%. This intriguing divergence suggests variations in public perception across genders and smoking status. These findings underscore the importance of understanding public attitudes towards the relationship between smoking and COVID-19 and may have implications for targeted public health interventions.

Table 1. Descriptive Statistics

		<i>Non-Smoker</i>	<i>Ever Smoker</i>	<i>Daily Smoker</i>
<i>Men</i>	Pre	46.00	12.Mar	41.97
	Post	54.43	Ara.23	33.33
	p-value	0.001	0.901	0.001
<i>Women</i>	Pre	56.83	13.May	30.Ara
	Post	63.28	15.25	21.47
	p-value	0.013	0.223	0.000
<i>Total</i>	Pre	51.31	Ara.53	36.16
	Post	58.72	13.70	27.58
	p-value	0.000	0.340	0.000
<i>Living Arrangement</i>				
<i>In dormitory</i>	Pre	52.58	Kas.96	35.46
	Post	43.40	9.Eyl	17.77
	p-value	0.000	0.504	0.000
<i>Alone</i>	Pre	33.56	13.70	52.74
	Post	26.53	24.48	48.99
	p-value	0.363	0.078	0.651
<i>With family</i>	Pre	26.56	14.85	58.59
	Post	32.26	15.May	52.69
	p-value	0.140	0.694	0.099
<i>With roommate(s)</i>	Pre	56.34	Ara.80	30.86
	Post	66.67	Ara.38	20.95
	p-value	0.044	0.904	0.036
<i>Age</i>	Pre	22.00	22.27	22.56
	Post	21.Eyl	21.35	21.91

Notes: The table presents percentages across categories in both the pre and post-COVID period data. The reported p-values correspond to tests assessing the equality of pre- and post-COVID samples.

Table 2. COVID-19 Risk Perceptions and Smoking Behavior

	<i>Non-Smoker</i>	<i>Ever-Smoker</i>	<i>Daily Smoker</i>
<i>How smoking effects severity of COVID-19?</i>			
Men			
<i>No effect</i>	0.067	0.111	0.087
<i>Lessens severity</i>	0.008	0.022	0.067
<i>Worsens severity</i>	0.925	0.867	0.846
Women			
<i>No effect</i>	0.043	0.145	0.153
<i>Lessens severity</i>	0.007	0.065	0.061
<i>Worsens severity</i>	0.950	0.790	0.786
<i>How smoking effects the likelihood of catching COVID?</i>			
Men			
<i>No effect</i>	0.492	0.444	0.507
<i>Reduces likelihood</i>	0.054	0.067	0.193
<i>Increases likelihood</i>	0.454	0.489	0.300
Women			
<i>No effect</i>	0.433	0.468	0.694
<i>Reduces likelihood</i>	0.043	0.113	0.071
<i>Increases likelihood</i>	0.525	0.419	0.235

Notes: The table presents percentages across categories in the post-COVID period data.

3. RESULTS

Binary logistic regressions were utilized to analyze binary indicators of cigarette consumption and quit, yielding adjusted odds ratios with corresponding standard errors. Furthermore, an ordered logistic regression model was employed to evaluate daily cigarette consumption, categorized into groups (none, 1-10 cigarettes, 11-20 cigarettes, 21-30 cigarettes, 31 or more). To address potential gender differences in smoking behavior, separate regressions were estimated for men and women. A post-COVID binary variable was created to indicate whether the student was surveyed in 2018 (coded as 0) or in 2021 (coded as 1).

Before examining the influence of perceived risk on smoking and quitting behavior, we investigate the reduced form effect of COVID-19 on these behaviors among the young population. Conceptually, the association between COVID-19 and smoking behavior is not clear a priori. On one hand, COVID-19-related lockdowns, which reduced mobility and exposure to peer smoking, coupled with heightened concerns about health and financial constraints, may have contributed to a decrease in smoking and an increase in intentions to quit. On the other hand, adverse mental health conditions, such as stress, anxiety disorders, depression, and sleeping disorders, could have led to increased tobacco consumption both in the intensive and extensive margins.

Therefore, our understanding of the intricate relationship between COVID-19 and smoking behavior has relied heavily on empirical evidence, which itself has been conflicting. Some studies indicated decreases in smoking prevalence and increases in quit behavior [8-16], while others provided evidence to support the opposite hypothesis [17-24].

Table 3 first presents the odds ratio estimates for the confounding variables. Older students were significantly more likely to be ever smokers (ORs ranging from 1.064 (CI: 1.017 - 1.114) to 1.109 (CI: 1.050 - 1.171)) and to smoke a higher number of cigarettes (ORs 1.103 (CI: 1.055 - 1.154) and 1.126 (CI: 1.069 - 1.186) for men and women). Compared to those living with family, students who lived alone or with roommate(s) were significantly more likely to be smokers (ORs ranging from 1.810 (CI: 1.229 - 2.666) to 2.780 (CI: 1.720 - 4.492)) and to smoke a higher number of cigarettes (ORs ranging from 1.975 (CI: 1.408 - 2.771) to 3.312 (CI: 1.976 - 5.551)).

Moving to the central results presented in Table 3, we focus on the effects of the COVID pandemic on smoking

behavior. Compared to the pre-COVID survey, in the post-COVID survey, it was significantly less likely for both genders to be daily smokers (OR for men 0.691 (CI: 0.550 - 0.868), for women 0.636 (CI: 0.493 - 0.821)) and to be ever-smokers (OR for men 0.711 (CI: 0.570 - 0.887), for women 0.785 (CI: 0.627 - 0.984)). Moreover, in the post-COVID period, both men and women smoked statistically significantly fewer cigarettes (OR for men 0.649 (CI: 0.523 - 0.806), for women 0.743 (CI: 0.591 - 0.934)).

Table 3. The effect of COVID-19 on smoking behavior

	Daily Smoker		Ever-Smoker		# of Cigarettes	
	Men	Women	Men	Women	Men	Women
Post-COVID	0.691*** (0.081)	0.636*** (0.083)	0.711*** (0.080)	0.785** (0.090)	0.649*** (0.072)	0.743** (0.087)
Age	1.093*** (0.025)	1.089*** (0.029)	1.064*** (0.025)	1.109*** (0.031)	1.103*** (0.025)	1.126*** (0.030)
Living arrangement						
With family	1	1	1	1	1	1
With roommate(s)	1.810*** (0.358)	2.242*** (0.559)	2.274*** (0.487)	2.513*** (0.642)	1.975*** (0.341)	2.087*** (0.457)
Alone	1.857*** (0.356)	2.669*** (0.648)	2.451*** (0.507)	2.780*** (0.681)	2.235*** (0.379)	3.312*** (0.873)
In dormitory	0.768** (0.093)	0.830 (0.113)	0.835 (0.097)	0.854 (0.104)	0.781** (0.086)	0.941 (0.116)
N	1,753	1,673	1,753	1,673	1,753	1,673

Notes: Column 1-4 are estimated with binary logistic regression and Columns 5-6 are estimated with ordered logistic regression. All regressions include a constant. The odds ratios for the reference groups are 1. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Table 4 shows that, compared to the pre-COVID survey, only women who used to be daily smokers were more likely to have quit smoking in the post-COVID survey (OR: 2.279 (CI: 1.255 - 4.137)). Among smokers, those who lived alone or with roommate(s) were less likely to quit smoking in general (ORs ranging from 0.182 (CI: 0.0247 - 1.334) to 0.586 (CI: 0.356 - 0.965)).

Table 4. The effect of COVID-19 on quit behavior

	Daily Smokers		Ever Smokers	
	Men	Women	Men	Women
Post-COVID dummy	1.401 (0.367)	2.279*** (0.693)	1.048 (0.160)	1.124 (0.167)
Age	1.129*** (0.053)	1.063 (0.053)	0.985 (0.032)	0.939* (0.034)
<i>Living arrangement:</i>				
With family	1	1	1	1
With roommate(s)	0.352* (0.217)	0.182* (0.185)	0.371*** (0.119)	0.372*** (0.134)
Alone	0.567 (0.241)	0.642 (0.378)	0.586** (0.149)	0.398*** (0.137)
In dormitory	1.401 (0.378)	1.486 (0.482)	1.175 (0.178)	1.252 (0.190)
N	776	518	1232	1067

Notes: Estimations are done with binary logistic regression. All regressions include a constant. The odds ratios for the reference groups are 1. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Next, Table 5 presents the effect of risk perceptions about COVID-19 on smoking behavior. Perceived risk of smoking is measured using two questions in the survey. “How does smoking affect severity of COVID-19?” and “How does smoking affect the likelihood of catching COVID?” Results show that having fallen ill with COVID-19 has no statistically significant effect on either the intensive or the extensive margin of smoking. However, the perceived risk of smoking related to COVID-19 seems to have a differential effect on genders. On the one hand, women who think COVID-19 worsens severity of COVID-19 are less likely to smoke (OR:0.474 (CI: 0.223 - 1.007) for daily smoker and OR:0.317 (CI: 0.145 - 0.693) for ever-smoker) and smoke fewer number of cigarettes (OR: 0.409 (CI: 0.214 - 0.782)). Similarly, women who think smoking increases the likelihood of catching COVID are significantly less likely to smoke (OR: 0.313 (CI: 0.179 – 0.550) for daily smokers and OR:0.459 (CI: 0.293 –

0.720) for ever-smokers) and smoke a fewer number of cigarettes. On the other hand, men who think smoking worsens severity of COVID-19 or men who think smoking increases the likelihood of catching COVID do not display any significant changes in smoking behavior. Moreover, men who think smoking reduces the likelihood of catching COVID are significantly more likely to smoke (OR: 2.983 (CI: 1.423 - 6.254) for daily smokers and OR:2.481 (CI: 1.154 - 5.333) for ever-smokers) and smoke a higher number of cigarettes.

Table 5. The effect of risk perception of the COVID-19 virus on smoking behavior

	Daily Smoker		Ever-Smoker		# of Cigarettes	
	Men	Women	Men	Women	Men	Women
Had COVID-19	0.750 (0.192)	1.072 (0.311)	0.748 (0.176)	0.974 (0.243)	0.774 (0.181)	0.831 (0.208)
How does smoking affect severity of COVID-19?						
No effect	1	1	1	1	1	1
Lessens severity	3.713 (3.033)	2.026 (1.422)	3.745 (3.527)	3.298 (3.092)	2.042 (1.241)	1.950 (0.995)
Worsens severity	1.115 (0.459)	0.474* (0.182)	0.845 (0.332)	0.317*** (0.127)	0.850 (0.334)	0.409*** (0.135)
How does smoking affect the likelihood of catching COVID?						
No effect	1	1	1	1	1	1
Reduces likelihood	2.983*** (1.127)	0.799 (0.407)	2.481** (0.969)	1.313 (0.597)	2.122** (0.688)	1.072 (0.482)
Increases likelihood	0.632* (0.149)	0.313*** (0.090)	0.760 (0.164)	0.459*** (0.105)	0.645** (0.135)	0.387*** (0.0895)
N	435	442	435	442	435	442

Notes: Columns 1-4 are estimated using binary logistic regression and Columns 5-6 are estimated using ordered logistic regression. All regressions include a constant, and control for age and living arrangement. The odds ratios for the reference groups are 1. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

4. DISCUSSION

This study investigates the impact of COVID-19 on smoking prevalence, intensity, and quitting, as well as the influence of risk perception related to the COVID-19 virus on smoking behavior among young individuals. While some studies in the literature have examined the entire sample without analyzing the effects by gender, we recognize potential differences in behavioral responses between men and women. Our findings reveal a noteworthy distinction: COVID-19 increased the likelihood of smoking cessation among women but did not have a similar effect among men. This unique observation sets our work apart from previous studies. Additionally, our study provides a gender-specific analysis of the impact of risk perceptions on smoking behavior, contributing to a more nuanced understanding of how external factors may influence smoking habits among different genders.

People's perceptions of risk are connected to their health behaviors, including smoking [28-30]. This observation is closely tied to the pandemic scenario, wherein individuals who perceive a heightened threat from COVID-19 are inclined to adopt protective measures. Likewise, the potential risk of contracting COVID-19 can influence the choices of smokers regarding quitting or reducing their smoking habits. Smokers who are of the belief that their smoking elevates their susceptibility to COVID-19 may make efforts to quit or decrease their smoking. Our results confirm this expectation but only for women. We show that women who think COVID-19 worsens severity of COVID-19 and increases the likelihood of catching COVID are less likely to smoke and smoke fewer number of cigarettes. This effect is not statistically significant for men. Our results support the literature that documents perceiving a higher risk of COVID-19 infection is associated with reduction in smoking [26] and increased interest in quitting smoking [32-35] and contributes to these

studies by revealing the gender difference in the behavior change. Our findings align with previous research that suggests a connection between perceiving a greater risk of contracting COVID-19 and a decrease in smoking [32] and an increased desire to quit smoking [26-30]. Additionally, our results provide insight into a gender-based difference in this behavior change.

The results of this study should be interpreted with the caveat that the sample utilized in this study was a convenience sample, comprising of participants recruited from two universities, which may not be representative of the entire population of university students in the country. Despite this limitation, it is important to note that focusing on university students has its own advantages. University students are considered a vulnerable group as many individuals begin smoking regularly during tertiary education due to the influence of peers and social pressure. Moreover, this study confirms the important role of health risk perceptions in shaping health-related choices, such as smoking. Improved policies and targeted interventions that effectively communicate the health risks of smoking to young people could contribute to a decline in smoking rates among them, which in turn can improve overall public health.

5. CONCLUSION

We observed a significant decrease in the likelihood of smoking and a significant reduction in cigarette consumption for both genders during the post-COVID period compared to the pre-COVID period. We show that these changes are associated with perceptions on how smoking affects the health risks associated with COVID. In particular, we show that those who believe that smoking increases the risk of contracting COVID-19 and exacerbates its severity are significantly less likely to smoke and

they consume fewer cigarettes. However, we find that these results are valid for women only and not for men, indicating a gender-specific pattern.

Through a comprehensive examination of the multifaceted effects of the pandemic on smoking behaviors and attitudes, researchers can acquire valuable understanding that can be applied to the formulation of targeted outreach and communication programs for young people. This is particularly vital as young individuals are often more vulnerable to participating in detrimental behaviors, such as smoking, and may significantly benefit from targeted interventions. Such programs can aid in decreasing the prevalence of smoking among young people, which will ultimately enhance overall public health.

Declarations

Ethics approval and consent to participate: The study was conducted according to the guidelines of the Declaration of Helsinki, and approved by the Human Research Evaluation Board (Ethics Committee) of TOBB University of Economics and Technology (ETU) (for the first survey, date of approval 15 February 2018, decision number 01-1; and for the second survey, protocol code E-27393295-100-6591, date of approval 02 June 2021). The approval letters of the Ethics Committee were shared with the other participating university, Bilkent University. Informed consent was obtained from all subjects involved in the study.

Consent for publication: This manuscript is not copyrighted, published or submitted elsewhere, except in abstract form. It is ensured that all authors approve the manuscript as it is and give their consent for publication.

Availability of data and materials: The datasets used and/or analyzed during the current study available from the corresponding author on reasonable request.

Conflict of Interests: Y.C.Y declares to no conflict of interest. A.C. and B.T have received research grant from the Foundation for a Smoke-Free World, Inc. (“FSFW”) for one part of this study (please see Funding statement).

Funding: One part of this study (the 2021 survey) was funded with a grant (Grant No. P-0064) from the Foundation for a Smoke-Free World, Inc. (“FSFW”), a US nonprofit 501(c)(3) private foundation. FSFW had no role in the planning or execution of this study, data analysis, or publication of results. This grant program ended on March 31, 2023.

Author Contributions: Conceptualization, A.C., B.T., Y.C.Y.; Methodology, A.C., B.T., Y.C.Y; Formal Analysis, Y.C.Y.; Data

Curation, Y.C.Y; Writing – Original Draft Preparation, A.C., B.T., Y.C.Y; Writing – Review & Editing, A.C., B.T.; Supervision, A.C., B.T.; Project Administration, A.C., B.T., Y.C.Y; Funding Acquisition, A.C.

Acknowledgements: The authors are grateful to Esma Biskin who assisted to collect data sets. All remaining errors are the authors’.

REFERENCES

1. World Health Organization. (2021). WHO report on the global tobacco epidemic, 2021: addressing new and emerging products. World Health Organization.
2. Kaufman A.R., Persoskie A., Twesten J., & Bromberg, J. (2020). A review of risk perception measurement in tobacco control research. *Tobacco Control* 29, 50-58.
3. Kaufman, A. R., Twesten, J. E., Suls, J., McCaul, K. D., Ostroff, J. S., Ferrer, R. A., Brewer, N. T., Cameron, L. D., Halpern-Felsher, B., Hay, J. L., Park, E. R., Peters, E., Strong, D. R., Waters, E. A., Weinstein, N. D., Windschitl, P. D., & Klein, W. M. P. (2020). Measuring Cigarette Smoking Risk Perceptions. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 22(11),1937–1945.
4. Nyman, A. L., Spears, C. A., Churchill, V., Do, V. V., Henderson, K. C., Massey, Z. B., Reynolds, R. M., & Huang, J. (2021). Associations between COVID-19 risk perceptions and smoking and quitting behavior among U.S. adults. *Addictive Behaviors Reports*, 14, 100394.
5. White, A. M., Li, D., Snell, L. M., O'Connor, R., Hoetger, C., Croft, D., Lester, R. C., McIntosh, S., Underwood, M., Schneller, L., Breland, A., Barnes, A. J., Cobb, C. O., & Ossip, D. J. (2021). Perceptions of tobacco product-specific COVID-19 risk and changes in tobacco use behaviors among smokers, e-cigarette users, and dual users. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 23(9), 1617–1622.
6. Robinson, N. G., Fong, G. T., Gravely, S., Quah, A. C., Bitan, M., Lev Ari, S., & Rosen, L. J. (2023). The

association between risk perceptions, anxiety, and self-reported changes in tobacco and nicotine product use due to COVID-19 in May-June 2020 in Israel. *BMC Public Health*, 23(1), 759.

7. Yingst, J. M., Krebs, N. M., Bordner, C. R., Hobkirk, A. L., Allen, S. I., & Foulds, J. (2021). Tobacco use changes and perceived health risks among current tobacco users during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1795.
8. Denlinger-Apte, R., Suerken, C. K., Ross, J. C., Reboussin, B. A., Spangler, J., Wagoner, K. G., & Sutfin, E. L. (2022). Decreases in smoking and vaping during COVID-19 stay-at-home orders among a cohort of young adults in the United States. *Preventive Medicine*, 156, 106992.
9. Gaffney, A., Himmelstein, D. U., & Woolhandler, S. (2022). Smoking prevalence during the COVID-19 pandemic in the United States. *Annals of the American Thoracic Society*, 19(6), 1065–1068.
10. Yang, H., & Ma, J. (2021). How the COVID-19 pandemic impacts tobacco addiction: Changes in smoking behavior and associations with well-being. *Addictive Behaviors*, 119, 106917.
11. Bella, A., Swarnata, A., Melinda, G., Nurshadrina, D. S., & Dartanto, T. (2022). Changes in smoking status and behaviors after the first 10 months of COVID-19 pandemic in Indonesia. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 25(2), 228–236.
12. Kreslake, J. M., Simard, B. J., O'Connor, K. M., Patel, M., Vallone, D. M., & Hair, E. C. (2021). E-cigarette use among youths and young adults during the COVID-19

- pandemic: United States, 2020. *American Journal of Public Health*, 111(6), 1132-1140.
13. Siddiqi, K., Siddiqui, F., Khan, A., Ansaari, S., Kanaan, M., Khokhar, M., ... & Bauld, L. (2021). The impact of COVID-19 on smoking patterns in Pakistan: findings from a longitudinal survey of smokers. *Nicotine and Tobacco Research*, 23(4), 765-769.
 14. Ho, L. L. K., Li, W. H. C., Cheung, A. T., Xia, W., Wang, M. P., Cheung, D. Y. T., & Lam, T. H. (2020). Impact of COVID-19 on the Hong Kong youth quitline service and quitting behaviors of its users. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8397.
 15. Jackson, S. E., Garnett, C., Shahab, L., Oldham, M., & Brown, J. (2021). Association of the COVID-19 lockdown with smoking, drinking and attempts to quit in England: an analysis of 2019–20 data. *Addiction*, 116(5), 1233-1244.
 16. Gonzalez, M., Epperson, A. E., Halpern-Felsher, B., Halliday, D. M., & Song, A. V. (2021). Smokers are more likely to smoke more after the COVID-19 California Lockdown Order. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2582.
 17. Koopmann, A., Georgiadou, E., Reinhard, I., Müller, A., Lemenager, T., Kiefer, F., & Hillemacher, T. (2021). The effects of the lockdown during the COVID-19 pandemic on alcohol and tobacco consumption behavior in Germany. *European Addiction Research*, 27(4), 242-256.
 18. Gendall, P., Hoek, J., Stanley, J., Jenkins, M., & Every-Palmer, S. (2021). Changes in tobacco use during the 2020

- COVID-19 lockdown in New Zealand. *Nicotine and Tobacco Research*, 23(5), 866-871.
19. Vanderbruggen, N., Matthys, F., Van Laere, S., Zeeuws, D., Santermans, L., Van den Ameele, S., & Crunelle, C. L. (2020). Self-reported alcohol, tobacco, and cannabis use during COVID-19 lockdown measures: results from a web-based survey. *European Addiction Research*, 26(6), 309-315.
 20. Munarini, E., Stival, C., Boffi, R., Lugoboni, F., Veronese, C., Tinghino, B., Agnelli, G. M., Lugo, A., Gallus, S., & Giordano, R. (2022). Factors associated with a change in smoking habit during the first COVID-19 lockdown: an Italian cross-sectional study among ever-smokers. *BMC public health*, 22(1), 1046.
 21. Carreras, G., Lugo, A., Stival, C., Amerio, A., Odone, A., Pacifici, R., Gallus S. & Gorini, G. (2022). Impact of COVID-19 lockdown on smoking consumption in a large representative sample of Italian adults. *Tobacco control*, 31(5), 615-622.
 22. Kalkhoran, S. M., Levy, D. E., & Rigotti, N. A. (2022). Smoking and e-cigarette use among US adults during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Preventive Medicine*, 62(3), 341-349.
 23. Kalkhoran, S., Levy, D. E., & Rigotti, N. A. (2021). Smoking and vaping among a national sample of US adults during the COVID-19 pandemic. medRxiv. <https://doi.org/10.1101/2021.03.18.21253902>
 24. Sokolovsky, A. W., Hertel, A. W., Micalizzi, L., White, H. R., Hayes, K. L., & Jackson, K. M. (2021). Preliminary impact of the COVID-19 pandemic on smoking and

- vaping in college students. *Addictive behaviors*, 115, 106783.
25. Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME). *Findings from the global burden of disease study 2017*. Seattle, WA: IHME, 2018.
 26. Global Adult Tobacco Survey (GATS) Türkiye 2016.
 27. World Health Organization (WHO). Global Adult Tobacco Survey [Internet]. 2018. Available from: <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/surveillance/systems-tools/global-adult-tobacco-survey>
 28. Nyman, A. L., Spears, C. A., Churchill, V., Do, V. V., Henderson, K. C., Massey, Z. B., Reynolds, R. M., & Huang, J. (2021). Associations between COVID-19 risk perceptions and smoking and quitting behavior among U.S. adults. *Addictive Behaviors Reports*, 14, 100394.
 29. Brewer, N. T., Weinstein, N. D., Cuite, C. L., & Herrington, J. E. (2004). Risk perceptions and their relation to risk behavior. *Annals of Behavioral Medicine: A publication of the Society of Behavioral Medicine*, 27(2), 125–130.
 30. Jones, C. L., Jensen, J. D., Scherr, C. L., Brown, N. R., Christy, K., & Weaver, J. (2015). The health belief model as an explanatory framework in communication research: exploring parallel, serial, and moderated mediation. *Health communication*, 30(6), 566–576. <https://doi.org/10.1080/10410236.2013.873363>
 31. Bruine de Bruin, W., & Bennett, D. (2020). Relationships between initial COVID-19 risk perceptions and protective health behaviors: a national survey. *American Journal of Preventive Medicine*, 59(2), 157–167. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.05.001>

32. Gold, A. K., Hoyt, D. L., Milligan, M., Hiserodt, M. L., Samora, J., Leyro, T. M., Zvolensky, M. J., & Otto, M. W. (2021). The role of fear of COVID-19 in motivation to quit smoking and reductions in cigarette smoking: a preliminary investigation of at-risk cigarette smokers. *Cognitive Behaviour Therapy*, 50(4), 295–304. <https://doi.org/10.1080/16506073.2021.1877340>
33. Chertok I. R. A. (2020). Perceived risk of infection and smoking behavior change during COVID-19 in Ohio. *Public Health Nursing*, 37(6), 854–862. <https://doi.org/10.1111/phn.12814>
34. Elling, J. M., Crutzen, R., Talhout, R., & de Vries, H. (2020). Tobacco smoking and smoking cessation in times of COVID-19. *Tobacco Prevention & Cessation*, 6, 39. <https://doi.org/10.18332/tpc/122753>.
35. Klemperer, E. M., West, J. C., Peasley-Miklus, C., & Villanti, A. C. (2020). Change in tobacco and electronic cigarette use and motivation to quit in response to COVID-19. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 22(9), 1662–1663. <https://doi.org/10.1093/ntr/ntaa072>
36. Lundborg, P., & Lindgren, B. (2004). Do they know what they are doing? Risk perceptions and smoking behaviour among Swedish teenagers. *Journal of Risk and Uncertainty*, 28(3), 261-286. <https://doi.org/10.1023/B:RISK.0000026098.84109.62>
37. Lundborg, N. (2007). Smoking, information sources, and risk perception. New evidence on Swedish data. *Journal of Risk and Uncertainty*, 34(3), 217-240. <https://doi.org/10.1007/s11166-007-9010-0>

38. Lundborg, P., & Andersson, H. (2008). Gender, risk perceptions, and smoking behavior. *Journal of health economics*, 27(5), 1299–1311.
<https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2008.03.003>

MİKRO İKTİSAT ÇALIŞMALARI

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com